

NORDISKA KULTUR-
LANDSKAPSFÖRBUNDET

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten Capsella bursa-pastoris som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväskan); på norsk Gjetertaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter. Det seje skind af svømmefuglen Lom har været brugt til fine hatte og (hyrde-) tasker. Det gør vi ikke, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.

Nyt fra styrelsen

Se i øvrigt referater etc. om styrelsen og forbundet på www.n-kf.org

Blandt andet takket være et generøst bidrag fra det svenske riksantikvarieämbetet på 43.000 svenske kroner, ligger forbundets kasebeholdning medio marts 2009 på ca 175.000 danske kroner.

Vi harbett våre medlemmer om å betale kontingensten for 2009, og har fått inn en god del. Vi vill minne om kontingensten og oppfordre de som ikke har betalt ennå å gjøre det (untatt prøvemedlemmer).

En del mennesker på Åland kunne tenke seg å ha en liten "filial" på Åland, som mest koncentrerer seg om sitt nærmiljø. Det skulle ikke være noe problem at NKF kan fungere som en slags paraplyorganisasjon for slike lokale "undergrupper" - som ønsker å arbeide lokalt.

Camilla Nyberg Selander blir forbundets kontaktperson på Åland. E-post camilla.nyberg@aland.net, telefon +358-18-41970.

Årsmöte 2010

Olof Stroh har haft kontakt med Kjell-Åke Aronsson (chef för Ajtte, det svenska samemuseet i Jokkmokk/Jähkkämähkie), Lars-Anders Baer (ordförande i det svenska sametinget) och Håkan Tunón (ledare för Naptek) om ett tänkbart exkursionsprogram från Luleå till Jokkmokk längs det Iulesamiska dialektområdet med utflykter till samevisteområden och konferens på museet. Ev. tillbaka över Ängesåns älvdal förbi Överkalix och ner Kalix älvdal. Där finns både samiska lämningar, renbetesproblematik, nybyggarsland, mötet svenska/finskt i bosättningarna och militärhistoria.

Midsommaren är sen 2010: 25-27 juni så förslaget är en lite ovan tid, från 28 juni. Före midsommar kan det vara problematiskt p.g.a. snösmälningen och fortfarande svårt att ta sig fram med buss även på landsvägarna.

Midnattssolen i Jokkmokk varar till 6 juli så vi behöver inte göra några avbrott eller ha några sängplatser, åtminstone Olof (uppväxt vid stranden av Lule älv) blir totalt hög när han kommer hem.

Foto på forsiden: Håkan Tunón.

Åsens by utanför Jönköping visar hur en småländsk by kunde se ut vid sekelskiftet 1900. Reservatet har en pedagogisk inriktning med skolverksamhet och publik verksamhet med kunskapsförmedling kring äldre traditioner och hantverk. <http://www.assensby.com/>

Kulturkologene i Norge har nå gått inn i NKF, og samtidig med dette er NKF-Norge blitt en av SABIMA's medlemsorganisasjoner. Medlem og biolog Hanne Sickel vil representere NKF-Norge på rådsmøtene i Sabima.

SABIMA (Samarbeidsrådet for biologisk mangfold) er en paraplyorganisasjon for biologiske foreninger i Norge. SABIMA har ti medlemsforeninger med over 18500 medlemmer til sammen. Formålet er å bidra til bevaring av truede plante- og dyrearter og naturtyper i Norge. (<http://www.sabima.no/>)

Vi har hatt to innspill i en høring om et hyttefelt ved Beitostølen i Norge, hvor vi i samarbeide med lokale kretter har pekt på en del momenter som taler sterkt i mot denne utbyggingen. Det har blitt noe hensyn til de innspill som kom inn - bl.a. i fra oss.

Anna Westman overtager hvervet som kontaktperson i Sverige.

I forlængelse af årsmødet 2008 i Estland, arbejder vi videre med at formalisere samarbejdet mere. Olof Stroh udbygger sit kontaktnet til bl.a. museet i Haapsalu og Kulturrådet for den svenska minoriteten i Estland. Desuden kan han være formel kontaktperson for NKF i landet. (Se også s 26-27)

Årsmøde 2009: Kongernes Nordsjælland

Kulturlandskab og biodiversitet i en kommende nationalpark.

Nordisk KulturlandskabsForbunds medlemmer inviteres hermed til årsmødearrangement 2009 i Kongernes Nordsjælland (Danmark) fra torsdag d 6/8 til søndag d 9/8 2009. **Selv årsmødet afholdes fredag aften, d 7. august 2009.**

I selskab med en række spændende lokale ressourcepersoner får vi indblik i, hvordan kongehuset / centralmagten har formet det nordsjællandske landskab gennem 1000 år. Jagt, forsvar, energi- og tømmerproduktion, hesteavl, repræsentative aktiviteter har til skiftende tider haft hver deres indflydelse på landskabets udseende og dets biologiske kvaliteter.

I det 3. årtusinde er rekreation og sundhed i social demokratisk ånd kommet ind som landskabsformende faktor sammen med lokal produktion af højkvalitets fødevarer, turisme og oplevelsesprodukter som kulturhistorisk botanik og ølkultur.

Konferencen i 2009 vil for første gang præsentere tankerne om den kommende nordsjællandske nationalpark for et nordisk publikum. Fortælle om, hvordan landskabets spor efter jagt, skovbrug, vandbygning, forsvar og religiøst og repræsentativt byggeri kan bevares sammen med de effekter, det har haft på områdets biologi. Vi kommer også ind på de politiske og demokratiske processer, der går forud for oprettelsen af en nationalpark, og som aktuelt har betydet mindst et års forsinkelse på grund af strid mellem de lokale kommuner og miljoministeriet om parkens afgrænsning.

I dag er Nordsjælland et af landets dyreste bosætningsområder samtidig med, at en række vigtige transportkorridorer krydser landsdelen. Der er også konflikter mellem landbrug, rekreation og turisme. Kan den kommende nationalpark bidrage til at løse nogle af disse konflikter, og samtidig skabe nye muligheder for landbrug, fødevarereproduktion, friluftsliv og turisme? Vi kan sammenligne med erfaringer fra lignende projekter i Norden: Nationalparker, verdensarvsområder og værdifulde kulturlandskaber.

Vi skal høre foredrag om de Nordsjællandske kulturlandskabers historie, opleve spor af landsbyer, stuteridrift og andre kulturminder i skoven, afprøve praktisk naturpleje (høslet), vises rundt i Fredensborg slotspark, spise festmiddag på Esrum kloster, besøge nicheproduktionsgården Fuglebjergsgård og et biodynamisk landbrug, møde "Skovhistorisk Selskab" og meget mere - ikke mindst møde hinanden igen!

Nordisk Kulturlandskabsforbund kan tilbyde vore medlemmer og andre interesserede årsmødet til en pris på

Statuer af nordmænd i Fredensborg Slotspark. Foto: Bjørn Petersen

Deltagergebyret skal være indbetalt på de nationale konti senest 6. juli 2009: Danmark: Pg. 1551-8965080; Finland: Ps. 800018-70845295; Sverige: Pg. 775209-0; Norge: Pg. 05330703603. Yderligere oplysninger om programmet kan findes på vores hjemmeside: www.n-kf.org

Med venlig hilsen

Søren Espersen, Bjørn Petersen og Henrik Jørgensen

Verdensarv i Nordsjælland

Indstilling til UNESCOs tentativ-liste

Jette Baagøe

"Manhood I am: therefore I me delight
To hunt and hawk, to nourish up and feed
The greyhound to the course, the hawk to the flight...
These things become a very man indeed."

I tidligere tiders feudalsamfund var jagten på det store vildt vigtig som krigstræning og magtdemonstration. Man så en nær sammenhæng mellem manddom og jagt, og jagten havde betydning som udtryk for herskerne mod og styrke, magt og status. Derfor var der udviklet jagtformer, hvis udbytte slet ikke stod mål med de store ressourcer, jagten kostede i form af natur, hvor vildtet kunne trives, samt mandskab, redskaber, net, heste og hunde. Og derfor blev jagt mere og mere synonym med magt.

Jagt og krig var altid nært forbundne. De krævede de samme færdigheder og egenskaber, og for krigeren var jagten både krigstræning og et udtryk for status. Ægyptiske, assyriske og mesopotamiske konger lod sig gerne afbilde som løvejægere. Et årtusind senere var f.eks. Alexander den Store berømt som jæger og også de romerske cæsarer var ivrige storvildtjægere.

Renæssancens og de følgende århundreders europæiske førstehuse byggede altså på en ældgammel tradition, som de var fuldt bevidste om, når de forbeholdt jagten på det store vildt for sig selv, udlagde store landskaber til brug for jagten og byggede prægtige jagtslotte, hvor de kunne modtage deres ligestillede gæster, som f.eks. ved Fontainebleau og Chambord.

I Danmark var vildtet væsentligt for hoffets husholdning, men når Renæssancens konger ivrigt hævdede jagtretten, var det nok især som en del af dette europæiske fællesskab, hvor jagt var synonymt med magt, og både skabte et intimt rum for diplomati og en scene for magtdemonstration. Det fremgår bl.a. af de 42 tapeter, som Fr. II i 1582-84 lod fremstille til dansesalen på Kronborg. Der er jagtscener på langt de fleste, og helt centralt står det, hvor Fr. II sidder som vildsvinejæger på en prægtig hvid hest kun udstyret med sit spyd og sine hunde. En mand, der kan forsvarer sig selv, sin position og sit land. Det skulle den danske konges gæster se. Naturligvis var kongen iført en grøn dragt af guldstukket silke og fulgt af sine fornemme hunde og jægere i grønne dragter med gyldne besætninger, strømpebånd af guld og hatte broderet med perler.

Det nordsjællandske skovlandskabs grusede jord med store vådområder og sører var ikke intensivt opdyrket.

Hele området var ideelt til en rig jagt, og derfor samlede kongerne krongodset i Nordsjælland og iværksatte en forvaltning, som fremmede bestanden af vildt.

De væsentligste spor blev sat, da Chr. V i 1670 indførte parforcejagten efter mønster fra Solkungen Louis XIV. Ved en parforcejagt forfølger beredne jægere med hunde en udvalgt hjort, til den ikke kan løbe længere, hvorefter jagtens fornemste deltager giver den nådesstødet. Jagten kræver et stort areal i et relativt åbent landskab, hvor heste og hunde kan jage af sted over stok og sten i et par timer. I 1670 nedlagde Chr. V landsbyen Stokkerup og indhegnete jorderne til Jægersborg Dyrehave på ca. 1.500 ha.

Dette projekt var imidlertid var ikke stort nok for den enevældige konge. Til brug for parforcejagten lod han i løbet af 1680erne og -90erne næsten alle skove i Nordsjælland inddale i regelmæssige jagtområder afgrænset af snorlige veje i stjerneformede systemer.

Gennemhugningerne blev lavet af soldater, og formentlig projekteret af militære vejingeniører. Det var en kolossal investering, også i form af skovarealer, for af hensyn til udsynet huggede man i tæt skov 20-30 m brede udsigtsbælter. Den slags var ellers en krigsforanstaltning. I Store Dyrehave fra 1617 står stadig en sten med kompasrose og kongens navnetræk ved den største vejstjerne.

Sideløbende med investeringerne i jagten, gav kongerne i 1600-tallet flere skovforordninger til udbedring af manglen på tømmer og brænde.

Sidst 1700-tallet gjorde man for alvor noget ved problemet. Den kongelige jægemester fik i 1762 tilladelse til at indkalde en tysk ekspert, Johan Georg von Langen til systematisk fornyelse af de kongelige skove. Skovene blev kortlagt, vedmassen opmålt, og man ryddede og tilplantede indhegnede arealer, bl.a. i Jægersborg Dyrehave og Harreskovene. I 1777 blev parforcejagten nedlagt, i 1781 blev jagtens og skovbrugets administration adskilt, og i 1784-5 oprettedes de første forstlige uddannelser i form af to jægerkorps i Kiel og Helsingør. Danmark havde nu fået et helt nyt erhverv, skovbruget.

Samtidig blev landbruget og dermed samfundet reformeret, og slutningen af 1700-tallet

forandrede fuldstændigt det nordsjællandske landskab. Landbrug og skovbrug blev adskilt og husdyrene fik ikke længere lov at gå løse. De kongelige skove blev nu produktionsenheder, og takket være den i Europa enestående Fredskovsforordning af 1805 blev de bevaret, for nu blev skovene indhegnet, der skulle udarbejdes driftsplaner for dem, og arealer udlagt som skov måtte ikke senere inddrages til andre formål.

Skovene blev tættere og mørkere, fordi der kom stedsegrønne træarter til, og mange vådområder blev drænet. De gamle jagtvejssystemer er bevaret i skovene, for de var nyttige for skovdriften. Hjortevidtet blev systematisk udryddet fra 1799, og den sidste fritlevende kronhjort på Sjælland faldt i 1854, men en lille bestand overlevede i Jægersborg Dyrehave. Herfra er der i 1900-tallet genudsat, og i dag findes der atter både kron- og dåvildt, samt Sika (indført år 1900), i de nordsjællandske skove.

Med romantikken blev det moderne at drage ud i naturen. Kildemarkedet ved Kirsten Piils Kilde i Jægersborg Dyrehave udviklede sig langsomt til forlystelsesstedet

Dyrehabbakken. Eremitageslottet fra 1736 blev for en tid degradert til privat bolig, men er i dag genopstået som kongeligt jagtslot.

I 1900-tallet har de gamle kongelige skove fået stor betydning for befolkningens rekreation.

Selvom byerne rykker tættere på skovgærdet, beskytter Fredskovsforordningen den dag i dag de gamle skove mod den byudvikling, som ellers presser landsdelen så voldsomt. Derfor ligger både skove og jagtvejssystemer uberørte i et af Danmarks tættebefolkede områder. Kongens egne skove spiller i dag en altafgørende rolle som rekreative områder for befolkningen.

Skovdyrkningen har medført voldsom dræning, men alligevel findes mange steder skovnatur af meget stor værdi, fordi arealerne aldrig har været dyrket. Sammen med de enestående kulturhistoriske værdier udgør disse naturområder kernen i det, der skal blive Nationalparken Kongernes Nordsjælland.

Forkortet og bearbejdet af redaktionen. Se hele teksten inkl. kildehenvisninger på www.n-kf.org

Kongestjernen i Store Dyrehave.

De karakteristiske, store stjerner af snorlige jagtveje i de nordsjællandske skove blev lavet sidst i 1600-tallet til Chr. Vs parforcejagt. I Store Dyrehave blev den største vejstjerne markeret med en sten med en kompasrose og kongens navnetræk. Parforcejagten blev afskaffet i 1777, men jagtvejssystemet findes endnu. Foto: Erik Albertsen

Nationalpark Kongernes Nordsjælland

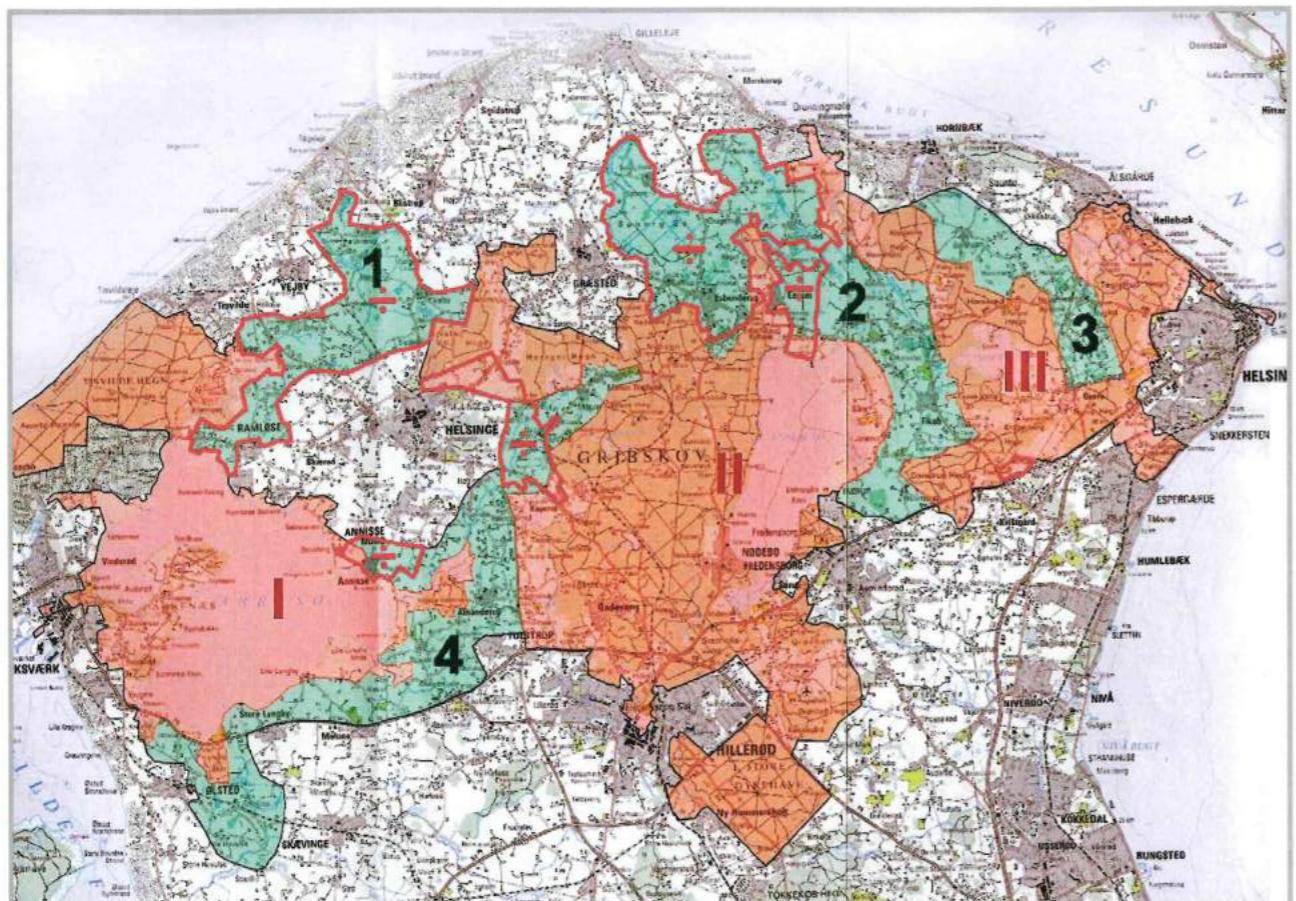
Peter Skat Nielsen

Danmarks Naturfredningsforenings repræsentant i Styregruppen

Visionær og veldokumenteret kombination af natur og kulturhistorie

"Visionært, veldokumenteret og gennemarbejdet" er de tillægsord, som er blevet hæftet på Styregruppens forslag til Nationalpark Kongernes Nordsjælland. Projektet, som er baseret på 18 rapporter og 10 temagrupper arbejde, har da også fået topkarakterer af Den Nationale Følgegruppe.

Nationalparkprojektet er bygget op over 3 kerneområder, der har vidt forskellig geologisk baggrund og derfor også byder på en biologisk og naturmæssig forskellighed. Kerneområderne, som ligger tæt på hinanden, er forbundet med naturlige landskabsstrøg, hvorfed der opstår en enestående helhed af national og international interesse, rig på mangfoldig natur og værdifulde landskaber, kombineret med et sjældent rigt kulturmiljø.

Styregruppens forslag med de 5 kommuners forslag til reduktion, november 2008

Nu får Danmark nationalparker

Nationalparker er noget nyt i Danmark, og til dato er formelt kun udpeget én, nemlig Nationalpark Thy, som blev udpeget i august 2008.

Forud er gået mange års diskussion, som til tider var lidt forvirret, fordi der blev draget sammenligninger med de store nationalparker i Norge og Sverige for slet ikke at nævne USA. Samtidig var det åbenbart, at den danske natur blev mere og mere forarmet. Denne alment kendte sandhed blev kraftigt understreget i 2001 af "Wilhjelmudvalget", navngivet efter dets formand, tidligere industriminister Nils Wilhjelm. Ved magtskiftet i november 2001 var den nye regering derfor nødt til at foreslå et initiativ, og besluttede således i 2002 at afsætte 20 Mkr. til at undersøge muligheden for at lave 3 nationalparker i Danmark, hvilket var meget beskeden. Kort efter fordobledе Friluftsrådet beløbet og 7 pilotprojekter blev iværksat, hvoraf Nationalpark Kongernes Nordsjælland var et af dem.

Som arbejdet skred frem blev det mere og mere klart, at ideen om danske nationalparker ville blive en politisk vindersag. Det blev også klart, at der måtte findes en speciel dansk løsning. Überørt natur findes jo praktisk taget ikke. Hele landet er med ganske få undtagelser kultiveret i en eller anden form.

Arbejdet startede med et blankt papir

Fælles for pilotprojekterne var, at de blev igangsat med få retningslinjer og uden en forud beskrevet model for en dansk nationalpark. Pilotprojekterne skulle i hvert lægge vægt på 3 hoved mål: (a) En *afgørende styrkelse* af naturen., (b) en *styrkelse* af de kultuhistoriske værdier og (c) *fremme* befolkningens muligheder for at opleve naturen. Rent sprogligt blev der således prioritert, samtidig med at varetagelsen af de kultuhistoriske værdier har fået tillagt den betydelige vægt, de fortjener. Hovedprincipperne indgår stadig i nationalparkloven, som blev vedtaget i 2007.

Sent igangsat, tidligt færdig

Den 26. februar 2004 meddelte ministeren, at der skulle nedsættes en styregruppe på 19 personer til at lede projektet, og at arbejdet skulle være afsluttet senest 1. juli 2005 ligesom de øvrige projekter, der var igangsat ca. et år tidligere. En logisk rækkefølge og stram koordinering var nødvendig for at nå et resultat indenfor tidsrammen. Intet var fastlagt på forhånd. Og der var mange aktører: Amtet, 5 kommuner, 2 skovdistrikter, 11 forskellige organisationer fra erhverv (2), natur (3), kulturmiljø (1), friluftsliv (4) og formidling (1), samt et nyetableret sekretariat, som også skulle fungere i samklang med de seks myndigheders egne sekretariater. - Men det lykkedes overraskende godt.

Arbejdet blev tilrettelagt med to parallelle spor, nemlig borgerinddragelse samt udarbejdelse af baggrundsrapporter om særlige emner.

Projektarbejdet kom til at udmærke sig på 3 områder, som medvirkede til det endelige resultat: En vel tilrettelagt inddragelse af borgerne, en række faglige rapporter af højt niveau og endelig et effektivt sekretariatsarbejde.

Borgerinddragelsen gik nye veje

Det var vigtigt for Styregruppen også at få impulser og ideer fra borgerne, og derfor blev inddragelsen opdelt i 4 sammenhængende faser.

1. *Indledende møder*, hvor der skabtes ideer og hvor synspunkter udveksles. Der blev arrangeret ture og afholdt to café- og informationsmøder, hvor 110 hhv. 120 borgere deltog.

2. *10 Temagrupper* blev nedsat til at behandle emner fra fase 1 og projektets kommissorium. 180 personer deltog i grupperne, som arbejdede hele efteråret 2004 og leverede 600 - 700 sider rapport og mere end 70 forskellige forslag.

3. *Borgertopmøde*: En stor gruppe tilfældigt udtrukne nordsjællændere deltog i et heldagsmøde, hvor de 10 mest kontroversielle, perspektivrige og vidtgående forslag fra temagrupperne blev sat til debat og afstemning. Emnerne og spørgsmålene var forinden udsendt i en særlig avis til hver deltager, og hvert emne blev efter en fælles præsentation drøftet mellem 8 borgere og afsluttet individuel elektronisk afstemning.

526 borgere deltog i dette borgertopmøde, der var det første og største af sin art i Danmark.

4. *Konkluderende værkstedsforløb* for styregruppen (evt. sammen med repræsentanter for temagrupperne). Resultaterne fra fase 2 og 3 og baggrundsrapporterne benyttede Styregruppen på to heldagsmøder til at formulere skitser til en vision for nationalparken.

Fase 1 og 2 var åben for alle interessererede, mens deltagere i fase 3 til tilfældigt udtrukket via CPR-registret.

Hvor er vi nu?

Styregruppens forslag er blevet godt modtaget. Men dele af landbruget er imod nationalparken. De finder at der sker et indgreb i ejendomsretten - selv om dette ikke er tilfældet.

Det er vedtaget, at Nationalpark Kongernes Nordsjælland skal oprettes, og de 5 kommuner er anmodet om et fælles forslag til afgrænsning ud fra Styregruppens forslag. Kommunerne forslag til afgrænsning blev i november 2008 fremsendt til ministeren. De 4 kommuner gik helt -eller næsten helt- ind for Styregruppens forslag. Men en kommune foreslog kraftige reduktioner, som fulgte landbrugets synspunkter. Det forslag er for uambitiøst og ikke tilfredsstillende, svarede ministeren og partierne bag nationalparkloven. Så p.t. venter vi på et nyt forslag.

For et særligt særkende for Styregruppens forslag er den sjældne kombination af natur og kulturmiljø. Skove afløses af åbne vider, her ligger ruiner, klostre og slotte og der findes spor efter ældgamle bebyggelser. Det hele knyttets sammen til en fabelagtig fortælling om kultur og natur gennem alle tider.

Flere kongelige oplevelser!

Hammermøllen med møllebæk i Hellebæk. Foto: Bjørn Petersen

Nationalparkprojektet *Kongernes Nordsjælland* dækker kun lidt af den royale landskabs-historie i Nordsjælland. Og årsmødeekskursionen når kun enkelte eksempler. Har man tid og lyst, er der fine muligheder for at forlænge opholdet. Her er nogle forslag til ekstra seværdigheder. Vil I vide mere (og få andre forslag), kan I spørge Henrik Jørgensen, Søren Espersen eller Bjørn Petersen nærmere.

UNESCO Verdenskulturarv

2 af Danmarks foreløbig 3 verdensarvsmonumenter ligger på Sjælland og er flotte udtryk for kongemagten. (Det 3. ligger i Jylland: Runestenen i Jelling, som bærer det første skriftlige vidnesbyrd om dansk kongemagt og kristendommens indførelse.)

Roskilde Domkirke er et fornæmt stykke arkitektur-historie. En kavalkade af stilarter lige fra romansk frådsten (kildekalk) til postmodernisme. Det skyldes dels den lange bygningshistorie; dels at kirken har været en af kongernes foretrukne begravelseskirker. Så de har bygget successive gravkapeller. Kirken har omvisninger, eget museum, kirkelige handlinger og koncerter mm.

Kronborg i Helsingør var en afgørende indtægtskilde for kongeriget. Gennem ca. 430 år (ca. 1427 til 1857) sikrede slottets kanoner at ingen skibe passerede mellem Østersøen og omverdenen gennem Øresund uden at betale sundtold.

(Den prægtige forgylte altertavle i Roskilde Domkirke kommer fx herfra: Den blev konfiskeret, da den forsøges smuglet forbi, skjult under en billigere last.)

Det er lærerigt og underholdende at besøge slottet, der fungerer som museum med mange spændende sale, kæmpher og bastioner. Her ligger også Orlogsmuseet (om Danmarks seefartshistorie).

Kunst, videnskab og overtro

Øen Hveen i Øresund kan ses fra bastionerne på Kronborg, men bør også besøges - med rutebåd fra Helsingør eller København.

Her lå i renæssancen et kulturelt og forskningsmæssigt kraftcenter og arkitektonisk mesterværk med særligt fokus på astronomi og astrologi: Observatorierne **Uranienborg** og **Stjerneborg**, opfundet, tegnet og ledet af Tycho Brahe for kong Frederik II's penge.

Idag er Uranienborg ikke genopført, men alligevel gjort synligt i det Hveenske landskab gennem moderne formidlingskunst og museal udstilling. Og den lille ø er i sig selv et dejligt udflugtsmål. Gerne på lejet cykel.

Hveen er i dag svensk, fordi det fra gammel tid danske landskab, Skåne, blev erobret af svenskerne i 1600-tallet.

Frederiksborg Slot i Hillerød (ikke at forveksle med Fredensborg Slot) brændte ned i 1859 (dog reddedes den fornemme slotskirke fra 1617). Men slottet blev genopført og indrettet til nationalhistorisk museum.

Især kendt for sin store portrætsamling (historiske og moderne), slotskirken (med det velspillede Compenius orgel fra 1610), og den smukke slotspark, der ved årtusindskiftet fik genskabt sin barokhave med kaskader og stramme mønstre.

Kartonerne til Bjørn Nørgaards postmoderne gobeliner på Køge Skitsetsamling er måske lidt til en side. Men de giver et sjovt og skævt billede af Danmarks og den danske kongemagts historie i en kalejdoskopisk mangfoldig stil, hvor motiver og stilpasticcher fra danmarkshistorien komponeres sammen til myldrebilleder, man kan gå på opdagelse i, og finde allusioner til både højdepunkter og historiske parenteser. (Desværre nedtaget under særudstilling indtil 16/8 '09).

Også **Rosenborg Slot** i København fortæller kongelig historie. Her udstilles blandt andet de kongelige kronregaler.

Forsvar

Tøjhusmuseet i København giver stærke og levende indblik i krigskunstens historie. Det ligger tæt på Christiansborg slot med Folketinget, ikke at forveksle med det gamle hofteater fra 1776, der er indrettet til teatermuseum. Ruinerne af forløberen for Christiansborg (Absalons Borg) fra 1166 i nederste kælderetage danner stemningsfuld autentisk ramme om en god pædagogisk fremstilling af de senere slotte.

I **Frederiksværk** støbtes kanoner fra 1751. Derfor ligger Stålvalseværket der den dag idag. "Gjethuset" (gammelt støberi / gjuteri) er lavet om til kulturhus. Kana-

Rosenborg Slot. Dronningens livvagter trækker op til vagtparaden.

Foto: Bjørn Petersen

len mellem Arresø og Roskilde Fjord fra 1717 vidner om tidlig industriel landskabs-forming, men også om den sandflugt, der i 16- og 1700-tallet truede det Nordsjællandske landbrug. En række møller langs kanalen leverede den nødvendige kraft. Den første dog til et mere fredeligt formål: Et diamantsliberi.

Hammermøllen i Hellebæk nær Helsingør er også et minde fra tidlig militærindustri. Her fremstilles bøsselføb, og man kan endnu se "probérhuset", hvor de blev afprøvet. Huset er bygget så det vil falde forholdsvis nemt og ufarligt fra hinanden ved en eksplosion.

Trekronerfortet udfør Københavns Havn var en del af Københavns befæstning fra 1786. Fortet kan nås med rutebåd fra Langelinje (nær den kongelige residens, Amalienborg).

Andet

Der er naturligvis masser andet at opleve. Også mere folkelig kultur, som fx Dyrehavsbakken, Gildeleje, Louisiana osv.

Specielt vil vi pege på at de **smagsprøver**, vi kommer til at opleve under årsmødet, kun er små bidder. Der er al mulig grund til at bruge yderligere tid på seværdigheder, vi kun oplever ganske kort - som for eksempel **Jagt-** og **Skovbrugsmuseet**, **Fredensborg Slotspark** og de dejlige nordsjællandske løvskove. Også andre end de få, vi når at besøge.

Bjørn Petersen

Tema: Traditionell Kunskap och Kulturlandskapet

Her præsenterer Centrum för Biologisk Mångfald enkelte af sine aktiviteter.
Mere vil følge i kommende Lommen.

Lokal och traditionell kunskap och biologisk mångfald *Håkan Tunón*

Att våra nordiska landskap till största delen är kulturlandskap som utgör en förening mellan natur och kultur och bär spår av mänsklig närvaro är knappast något man behöver upplysa Lommens läsare om. Inom exempelvis naturvården får ofta ett sådant påstående fråga emellertid inte stå oemotsagt. Diskussionen om vad som bäst gynnar den biologiska mångfalden som vi vill värna om är därför stundom eldig, men utifrån Naptek:s perspektiv vill vi dock lyfta vikten av att åtminstone i delar av landskapet bevara det traditionella småskaliga naturbruket för att skapa förutsättningar att bevara hävdgynnad biodiversitet, vilket utgör en viktig del av det biologiska kulturarvet.

Dessa och liknande diskussioner har under åren även lyfts inom ett antal internationella överenskommelser inom såväl kultur- som naturvårdssektorn. Mest känd är väl sannolikt Världssarvskonventionen där landskap kan utses till världsarv, antingen utifrån naturvärden (oftast "vild" biologi och spektakulära geologiska formationer) eller kulturvärden (inte helt sällan kulturlandskap). När det handlar om kulturlandskap framhålls i beslutlen den traditionella hävdens vikt för bevarandet av kulturvärdena. Därutöver kan Ramsarkonventionen ("våtmarkskonventionen") nämnas; en ren naturvårdskonvention om bevarandet av våtmarksområden och inom vilken man poängterar vikten av de lokala samhällens traditionella nyttjande av våtmarkerna som en del i bevarandet. Den i mina ögon viktigaste internationella konventionen på detta område har kommit att bli FN:s konvention om biologisk mångfald eftersom det finns två mycket relevanta artiklar, vilka handlar om bevarande av ursprungs- och lokalsamhällens traditionella kunskap (art. 8j) rörande naturresurs- och markanvändning respektive

bevarande av sedvanebruk (art. 10c) eftersom denna har spelat roll inom denna "biologiska" process som har skapat artsammansättningen. Dessa tankar bör naturligtvis följas upp även i Europeiska landskapskonventionen och andra aktuella konventioner.

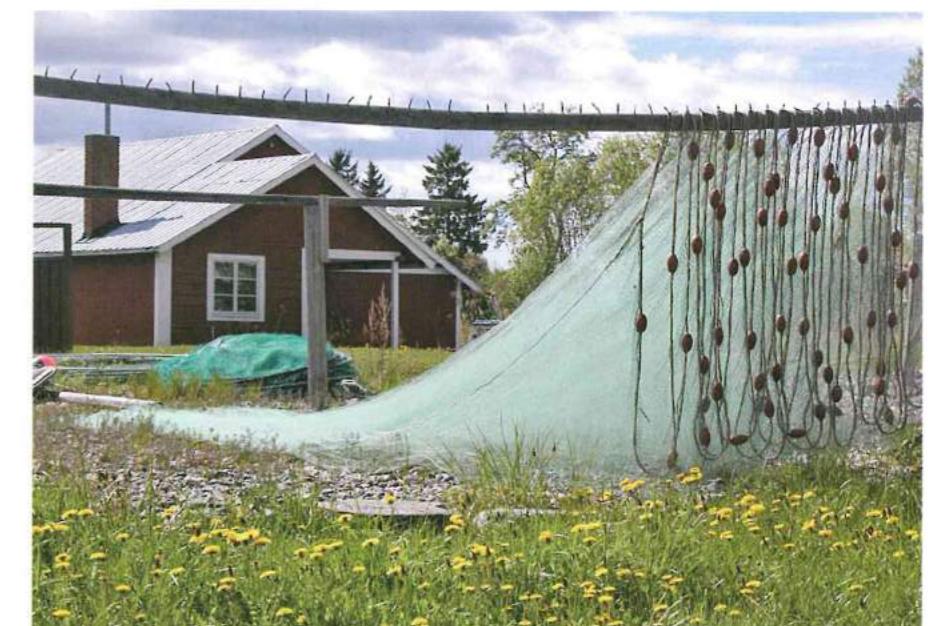
Utövande av den lokala och traditionella kunskapen inom naturresurs- eller markanvändning skapar ett synligt spår i form av kulturlandskapet. Bevarande av kulturlandskapet förutsätter en god insikt i den lokala historien om markanvändningen, men också om den traditionella kunskapen kopplad till hävden. Om vi ska kunna sköta kulturlandskapet behöver vi således känna till hur de som har skapat landskapet har tänkt. Vad var det som avgjorde när man skulle så, när korna skulle ut på sommarbete eller när man en myr ska slättas i ett visst område? I ett historiskt perspektiv har detta förmodligen inte nödvändigtvis styrts av almanackan utan snarare tecken i naturen eller vädrets växlingar. Den exakta tidpunkten kunde rimligen variera år från år beroende på det gångna vädret; våren kanske var varm ett år och då kunde kanske djuren släppas på bete tidigare än annars.

Under perioden 2006-2011 har Centrum för biologisk mångfald i uppdrag att driva ett *nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*. Vi har valt att kalla det Naptek (NAtionellt Program för Traditionell Ekologisk Kunskap). Under denna period försöker vi verka för att lyfta den lokala och traditionella kunskapens roll i naturvård, landsbygdsutveckling och kulturell identitet. Huvuduppgifterna ska vara att skapa förutsättningar för:

- * kartläggning och dokumentation,
- * upprätthållande av lokal och traditionell kunskap,
- * spridning lokal och traditionell kunskap till särskilda målgrupper,
- * stimulera forskning, samt
- * en internationell koppling.

Det är helt klart en grannlägga uppgift att lyckas med allt detta period av sex år, men syftet är först och främst att aktualisera frågeställningarna samt skapa förutsättningar för ett mer långsiktigt och integrerat hanterande av denna kunskap. I denna process försöker vi på bred front genomföra projekt inom en mängd olika områden och med samarbeten med många olika aktörer. För att ge några exempel så pågår ett samarbete med Sametinget rörande Genomförande av ett samiskt projekt (se sidan 18).

Tillsammans med Sveriges hembygdsförbund arbetar vi med en inspirationsbok rörande gräsrotsdokumentation av lokala traditioner kopplade till naturen och landskapet, vilken vi hoppas ska komma till nutta som litteratur för lokala studiecirklar. Vi avser att presentera en del av dessa tankegångar i Lommen, såväl i detta nummer som i kommande.

Lokal kulturell identitet. Strömmingskötar på tork utanför ett rökeri i Bönan utanför Gävle. Småskaligt kustnära fiske har dessutom pekats ut av det svenska Fiskeriverket som det mest hållbara fisket. Foto: Håkan Tunón

Konventionen om biologisk mångfald

Artikel 8j undertecknande parter bör:
respektera, bevara och bibehålla kunskaper, innovationer och sedvänjor hos ursprungliga och lokala samhällen med traditionella livssätt som är relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald, och främja en bredare tillämpning av dessa, med godkännande och deltagande av innehavarna av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor, samt främja rättvis fördelning av nyttan som uppkommer vid utnyttjandet av sådana kunskaper, innovationer och sedvänjor.

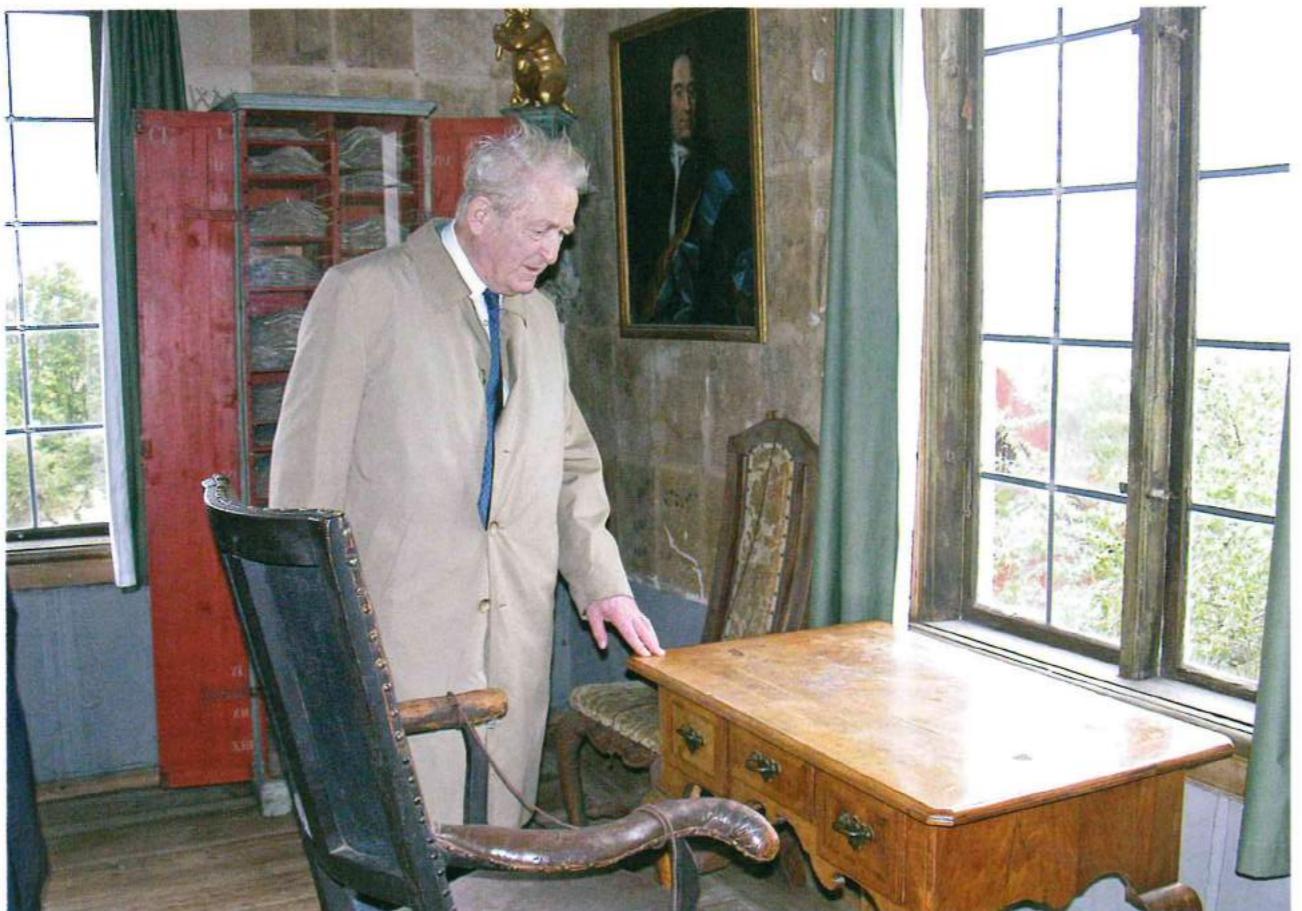
Artikel 10c framkommer att man bör sträva efter att:
skydda och uppmuntra sedvanligt nyttjande av biologiska resurser i enlighet med traditionella kulturella sedvänjor som är förenliga med kraven för bevarande och hållbart nyttjande

Om bokverket Etnobiologi i Sverige

Mattias Iwarsson

Lommens läsare har under den senaste tio årsperioden av och till fått rapporter från arbetet att skapa ett bokverk om människans naturresursutnyttjande. Idén att skapa ett etnobiologiskt svenskt bokverk kommer ursprungligen från Lars-Åke Gustavsson på Fredriksdals museer och trädgårdar. Det var våren 1997 som en arbetsgrupp, drog upp de övergripande linjerna. Arbetet fördes sedan vidare av Håkan Tunón och de andra redaktörerna vid Centrum för

En inspirationskälla har varit det oförtryrliga arbetet inom etnobiologin som Vagn J. Brønregaard utfört i Danmark, ett arbete som naturligtvis har fyllt oss med avundsjuka efter att göra något liknande i Sverige. Han har som ensam forskare publicerat mer 900 artiklar i ämnet och samlat materialet i tre bokverk vilka tillsammans täcker hela den svenska etnobiologin, en prestation utan motsvarighet. Detta kom naturligtvis att inspirera till att försöka göra

Inspiratören Vagn J. Brønregaard vilar fingertopparna på Linnés eget skrivbord på Linnés Hammarby utanför Uppsala.
Foto: Håkan Tunón (Se även Lommen nr 2 2005 (= 35) s 12-16)

biologisk mångfald (CBM). Dessa detaljplanerade innehållet i de tre volymerna. Redan på ett tidigt stadium påbörjades samarbetet med förlaget Wahlström & Widstrand. Vid sidan av CBM har Nordiska Kulturlandskapsförbundet och en rad andra organisationer varit delaktiga i bokprojektet, t.ex. Julita, Sveriges Lantbruksmuseum; Attje, Sveriges Fjäll- och samemuseum; Naturhistoriska riksmuseet; Stiftelsen Skansen; Fredriksdals museer och trädgårdar, Nordens Ark och Kungliga Skogs- och Lantbruksakademien.

något liknande för Sverige. Uppgiften var dels att sammantällda befintlig men utspridd kunskap men också att tillföra nya fakta om människans traditionella föreställningar och nyttjanget av olika naturresurser i vårt land samt av hur nutidsmänniskan förhåller sig till djuren och växterna.

Projektet kom att få speciell uppmärksamhet i media genom att den kände etnobotanisten Paul. A. Cox, National, Tropical Botanical Garden på Hawaii, kom att arbeta vid Centrum för biologisk mångfald. Han innehade

Carl den XVI Gustafs gästprofessur i miljövetenskap under arbetets igångsättande 1997-1998. Genom föreläsningar och ett antal seminarier runt om i landet knöts kontakter och projektet tillfördes många nya idéer. Paul A. Cox kunde med sin positiva attityd tillföra projektet både inspiration och bistå med sina fackkunskaper i ämnet.

Författare, redaktörer och formgivare

Förutom Håkan Tunón har i redaktionen arbetat: Börge Pettersson +, Ingvar Svanberg, Mattias Iwarsson, Stephen Manktelow. Redan i den första volymen medverkade 40 författare. Totalt har 140 personer skrivit de totalt 1500 sidorna i de tre volymerna. Det rör sig om ett verkligt tvärvetenskapligt arbete där många yrkeskategorier finns med, författare, trädgårdssodlare, konstnärer, museimäniskor, medarbetare från friluftsmuseer, botaniska trädgårdar och en mängd universitetsfolk. Representanter från inte mindre än tioalet universitet/högskolor har bidragit med sina fackkunskaper samt specialister från exempelvis Fiskeriverket och en lång rad med etnologer, folklorister, arkeologer och även slöjdare. Projektet har fått hjälp av en redaktionskommitté med kunniga personer från de olika stödorganisationerna samt förlaget. Alla tre volymerna har fått gemensam stil genom Maria Ulaners utmärkta formgivning. De mer än tusen illustrationerna bidrar på ett skapande sätt till förståelsen av ämnet. Dessa illustrationer har hämtats ur en mängd olika arkiv och klokt fogats in och därmed ökat förståelsen och skapandet av ett mycket vacker bokverk.

Namnet på bokverket väckte först stor nyfikenhet och lite undran. Vad var egentligen etnobiologi? Vid närmare studium visade det sig kanske inte vara så nytt utan snarare en fortsättning på en lång tradition vi haft i vårt land att uppteckna hur landskapet och naturens olika delar kommer till nytta och hur allmogen sett på växter och djur. Föreställningar och naturens nyttjande presenteras och då med ett särskilt intresse för de samiska traditionerna.

Volym 1, *Människan och naturen* (2001), för kanske tankarna i första hand till den vilda naturen och så var kanske tanken från början. Inrikningen blev lite annorlunda. Boken innehåller uppsatser av olika längd om landskapet, åkerbrukare, boskapsskötere, hantverk och även jägare. Varje volym avslutas med ett framåtblickande kapitel om vad som kan förväntas i framtiden.

I den andra volymen, *Människan och floran* (2005), är temat: människans förhållande till växterna. Även här är det frågan om växterna i landskapet som åker, äng, skog, trädgård, deras fenologi (årstidsrela-

tion), nyttiga växter i naturensskaffer, i folktro och som medicinalväxter. Varje kapitel öppnas med en längre tematisk artikel som följs av kortare och dessutom hittar man mer än 200 artmonografier om både vilda och odlade växter. För den intresserade finns också med en historik hur utforskanet av etnobiologin gått till bakåt i tiden. I biografiska faktarutor, i alla tre volymerna, presenteras personer som på ett starkt sätt bidragit till utforskanet och dokumenterandet av den svenska etnobiologin.

Den tredje volymen *Människan och faunan* (2007) kom ut ganska precis tio år efter igångsättandet. Den behandlar djuren, där även människan kommer med. Kapitlen tar upp djuren i sagor, i hemmet, på gården och i olika landskap som skogen, fjället, sjön och vid havet. Även i denna volym återfinns artmonografier över mer än 170 djur eller djurgrupper. I den tredje volymen också ett mer omfattande register över växter och djur med svenska och vetenskapliga namn, relaterade till samtliga tre volymerna. Böckerna är dokumenterade med noter, lästips och mycket omfattande litteraturlistor. Ett grundligt uppslagsverk har på detta sätt producerats över den svenska etnobiologin. I nuläget är volym 1 och 2 slut på förlaget men vi arbetar på att få till stånd ett nytryck av bokverket.

Människan och floran

ETNOBIOLOGI I SVERIGE 2

Vad berättar historiska källor om tidigare markanvändning?

Anna Dahlström

De flesta av landskapets miljöer har formats av människans aktiviteter. I många fall behövs därför ett historiskt perspektiv för att bevara den biologiska mångfalden på en plats. Men vad kan de historiska källorna ge som är relevant för landskapsvården idag? Man måste alltid nära sig dem med ett kritiskt förhållningssätt. Kunskap om vem och vad som ligger bakom källans tillkomst kan avslöja såväl dess styrkor som brister.

För att veta något om hur den historiska markanvändningen har påverkat landskapet räcker det inte med att känna till att de olika nyttjandeformerna funnits. Man behöver också känna till nyttjandets **omfattning** och **intensitet**. Ska man sedan använda äldre metoder för att vårdar landskapet är det nödvändigt att också veta **hur** man gjort och även **varför** man valt en viss metod.

Museijordbruks Åsens by i Småland visar ett lantbruk vid sekelskiftet 1900. Foto: Håkan Tunón

måste också vara medveten om att lantmätarna har varit tvungna att generalisera verkligheten och utelämna information som inte varit relevant för kartans syfte. Ett exempel är användningen av slätterängarna som är tydligt utmätta och karterade. Men ängar användes inte bara till skörd av vinterfoder. De efterbetades och plöjdes ibland även upp för att odlas och fylldes således delvis samma funktioner som åker och utmark. Detta framgår ibland, men oftast inte av kartorna, eftersom lantmätaren gav beteckning efter den huvudsakliga markanvändningen.

Troligen har vi också en god uppfattning om de olika sätt på vilka de olika markslagen nyttjades, framför allt genom etnologiska källor som tillåter att man kommer ner på en större detaljeringsgrad när det gäller detta än med kartorna. Folkminnesarkiven i Sverige har skickat ut frågelistor sedan början av 1920-talet, på en mängd olika teman, i syfte att dokumentera den försvinnande allmogekulturen. Här beskriver sagesmän runt om i landet med egna ord hur ängsbruk, åkerbruk, skogsbruk, kolning och mycket annat gick till. Den kritik som brukar framföras är att svaren varit alltför styrdå både av hur frågorna ställts och hur museitänstemännen behandlat svaren. Ett annat värdefullt källmaterial är bondedagböcker från 1800-talet och framåt (som snarast kan beskrivas som arbetsjournaler). De skrevs på skribentens eget initiativ och är helt och hållet utformade av dennes behov av dokumentation. En detaljerad dagbok kan redovisa (oftast männen) arbete vid gården dag för dag, vilka som deltog i olika arbetsmoment och var detta utfördes. Därigenom kan man rekona-

struera hur olika nyttjandeformer var organiserade i tid och rum kan undersökas genom etnologiskt material (exempelvis när man betade och slog olika marker eller vilken växtföljd som användes).

Däremot är det svårare att belägga intensiteten i nyttjande och hur det format landskapets biologiska mångfald samt dess träd och buskskikt. Det går, främst genom att kombinera olika källmaterial, men sällan för större områden. Fotografier från 1900-talets början och framåt som kan visa hur landskapet såg ut och användes. Dessa ger i sig en realistisk avbild av den tid och plats som fotograferades och är på så sätt ett tillförlitligt källmaterial. Men även om fotografiet inte ljuger om det som avbildats finns anledning att fundera på varför fotografen har valt sitt motiv. Vi kanske tolkar en företeelse i fotografiet som allmän då det i själva verket kan ha valts ut just för att det avvek från det vanliga.

För att slutligen komma åt ännu mer detaljerad kunskap om metoderna och orsakerna bakom en viss metod eller aktivitet är skriftliga källor sällan tillräckliga, eftersom sådan kunskap främst är handlingsburen och munligt traderad. Genom intervjuer med äldre mäniskor som brukat sina marker med traditionella metoder kan man få djupare insikter. Ett annat sätt är att använda sig av referenslandskap i länder där en markanvändning liknande vår ännu lever kvar (se artikel om Rumänien i detta nummer av Lommen) och där studera markanvändningen och få insikter i det kunskapsystem som mäniskor har i ett levande traditionellt brukat landskap.

Kartor ger en uppfattning om var i landskapet markslag fanns vid en viss tidpunkt, och ibland får man även uppgifter om de olika sätt markerna användes. Om utmarken (nr 7 i kartan) på Hållingstorp, Kristbergs socken i Östergötland får vi bland annat veta vilka träd som fanns och hur betets kvalitet var. I textdelen till kartan framgår också hur mycket svedjeåker man hade kring 1709, och att det bidrog till förbättrad bete: *Svedjeland och Fällemark har här varit bruklig i denne föreskrevne skogsmark till ungefär 1/8 dels tunnland utsäde årligen eller något mehra hvor af skogen märkeligen skada tager dock åborne med såhland sedermera der af sig betienar sampf muhlebetet förbättras.* Källa LMV: D51-53:1

(Läsa även Gunilla Simonsons artikel "Hallands Historiska Kartor Berättar" i Nordisk Bygd nr. 18. Och se även <http://kmswww3.kms.dk/kortpaanettet/findmatrikel.htm> där det finns 45.000 digitaliserade historiska danska "matrikel- och sognekort" från slutet på 1700-talet och fram. Redaktörens bemärkning)

Referenslandskap i Rumänien

Tekst og fotos
Anna Dahlström

kan vara till hjälp i natur- och kulturmiljövården i Sverige

Att befina sig i stora delar av Rumäniens bergstrakter är som att komma till vårt eget jordbrukslandskap som det kan ha tett sig för 100 år sedan eller mer. De omvälvande förändringar som karaktäriserat stora delar av Europas jordbruk under 1900-talet har fått litet genomslag i marknyttjandet i dessa områden. Ca 90% av den öppna marken utgörs av slättermark och betesmark som brukas med hjälp av lie, räfsa och herdar. Här framstår tydligt hur traditionella skötselregimer skapar förutsättningar för djur- och växtarter som i stor utsträckning är hotade i Sverige. I denna artikel görs en kort beskrivning av det typiska rumänska jordbruket i Karpaterna.

Jordbruket har stora likheter med det svenska "äng-åkers-moder"-jordbruket. Markslagen följer en zonering från byns centrum mot periferin där åker och äng ligger närmast, betesmark och skog längre bort. Rumäniens byar är av Mellaneuropeiska mått och kan ofta ha flera tusen innehavare, men samtidigt är bruksenheterna mindre i Rumänien (i bergsområdena, inte på slätten) jämfört med 1800-talets svenska gårdar.

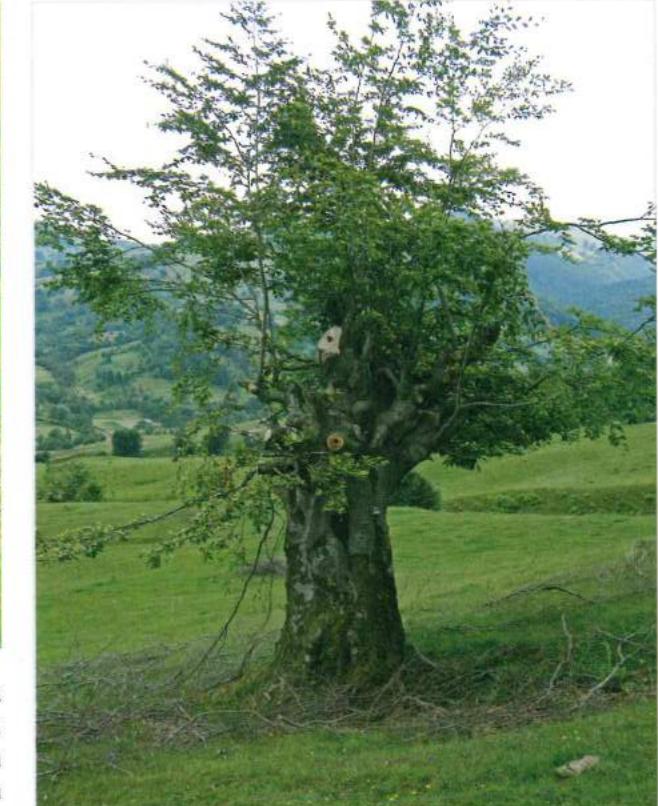
Åkermarkernas grödor (ofta lokala sorter) utgörs av potatis, bönor, majs samt ett antal trädgårdsväxter. I odlingen blandas grödorna ofta eftersom det är en fördel då man inte använder så mycket kemisk bekämpning och konsgödning. I vissa områden är lindbruket vanligt. Åkrarna "vandrar omkring" i slätterängen och flyttas efter något eller några års odling. Odlingsintervallerna kan variera alltifrån tillfälliga odlingar med långa perioder med gräs, till så tätta cykler att det närmast liknar växelbruk, ibland även med insådd av gräs.

Slätterängarna tar vid utanför den permanenta åkermarken. Dessa ägs och brukas enskilt (till skillnad från i Sverige där ängen brukades gemensamt). Lien, räfsan och högaffeln är ännu de viktigaste redskapen. Eftersom areaerna som slås är omfattande pågår slåttern från juni och in i september. Slåttern börjar närmast byn, och fortsätter längre och längre upp i bergen. De mest närbelägna ängarna har ofta gödslats och dessa slås generellt två gånger per säsong. Hö körs in i lador, men mer vanligt är att det lagras i stackar ute i slätterängen tills man vid behov transporterar hem det på vinterföret. Efterbete på ängarna förekommer men är inte regel som i Sverige. Lövtäkt har trotsigt varit omfattande tidigare, men idag verkar hamling och stubbskottsbruk främst ske för vedtäkt.

Längst bort från bycentrum ligger byns gemensamma betesmarker. Närmast byn betar främst kor och hästar. Djuren ses efter av en herde under dagen och vallas hem till byn på kvällen. De flesta byar har också fäbodar, och kan på så sätt nyttja betesmarker på längre avstånd. En herde är med djuren (främst får och getter) under hela sommaren. Antingen är man då vid en permanent fäbodbebyggelse eller så flyttar man runt djurens nattfallor och herdarnas "sovrum" till olika delar av utmarken. Ost hämtas varje vecka och säljs på marknader i städerna. Brukandet av skogen beror på vem som är markägare. En stor del av skogsmarken är ännu i statlig ägo och där har byborna begränsade rättigheter. Sådan skogbevuxen mark som är (tidigare) betesmark tillhör dock byn.

Det mest överväldigande med att befina sig i Rumänska bergsbyar är skalan. Uppe på en bergstopp kan

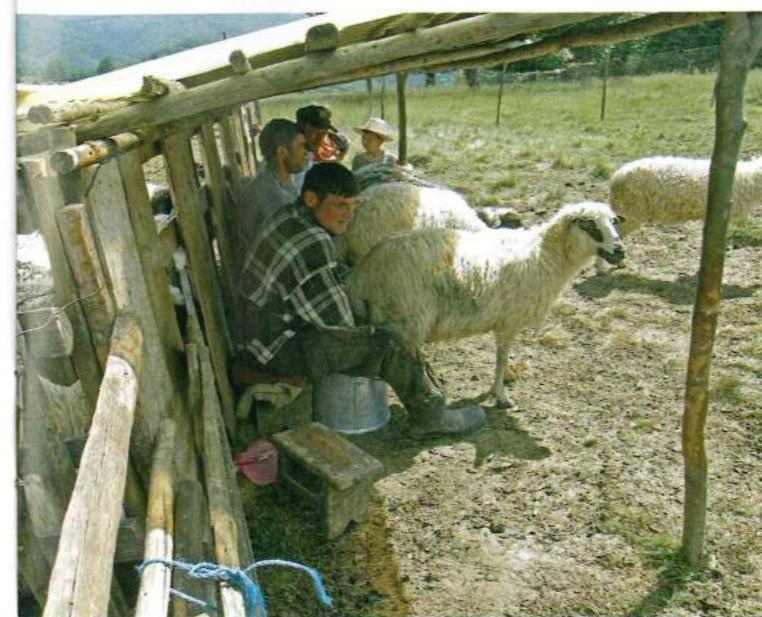

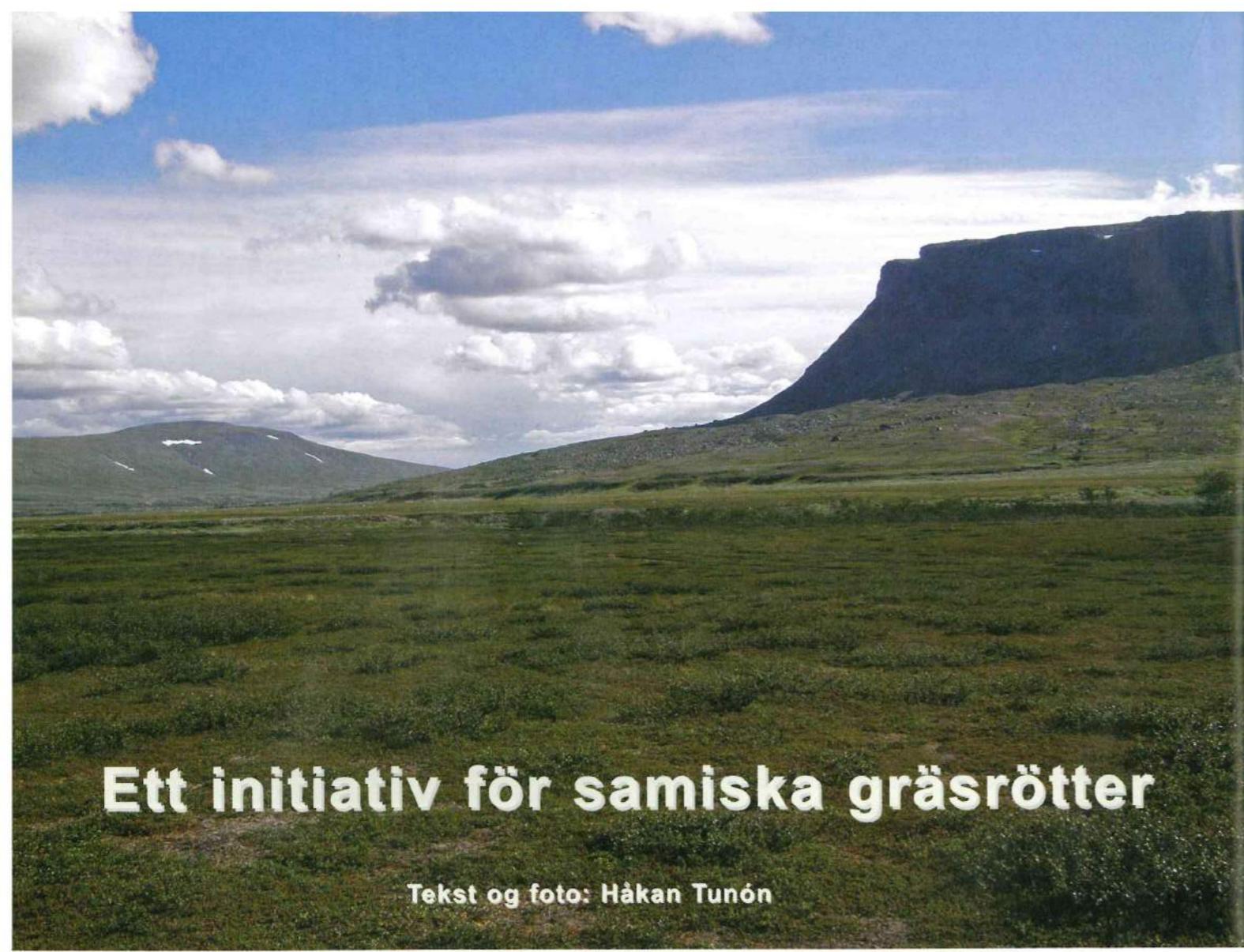
man blicka ut över enorma områden av gräsmarker som brukas med traditionella metoder. Det är som om de gamla skifteskartorna får liv i landskapet och man kan se hur de olika markslagen hör samman i ett gemensamt jordbruksystem. Det blir också uppenbart vilken enorm variation som rymms inom detta "fasta" system. Lindbruket skapar en typ av variation. Den utdragna slåttern och flyttning av betesdjuren ger en dynamik i hävdens tidpunkt och intensitet. Dynamiken kan vara viktig för att möjliggöra flexibilitet i jordbruket, men är svåra att belägga i de flesta historiska källor. Jag tror därför att betydelsen av dynamiken har underskattats i vår beskrivning av tidigare svensk markanvändning, något som också kan vara en begränsning i bevarandet av den biologiska mångfalden.

Det rumänska landskapets framtid

Som besökare avbryts lyckan över att få uppleva detta rika landskap gång på gång av oro för framtiden. Det är uppenbart att befolkningens begränsade möjligheter till andra inkomstkällor har hållit kvar traditionellt brukande. Idag åker allt fler utomlands under delar av året för att arbeta. EU-inträdet kommer otvivelaktigt att leda till förändringar i jordbrukspolitiken som även når perifera bygder. Det biologiska kulturarvet i Rumänien är en europeisk angelägenhet och vi måste därför fråga oss hur vi kan bidra till att bevara delar av detta samtidigt med en ökande levnadssstandard.

(PS: Se också Tanaquil Enzensbergers artikel om den spanske "dehesa" i Lommen 37 s 22-24 (redaktörerns bemärkning))

Ett initiativ för samiska gräsrotter

Tekst og foto: Håkan Tunón

Under minst femhundra år har akademiker och andra utforskare undersökt det samiska folket, deras kultur, kunskaper och sedvänjor. Detta har skildrats i hundratals böcker och artiklar av mer eller mindre initierat slag. Man kan kanske därmed tycka att samerna borde vara tillräckligt utforskade nu. Dessutom har förändringarna av samernas levnadssätt under senare hälften av 1900-talet lett till en mer eller mindre påtvingad assimilering till det svenska samhället. Utifrån perspektivet av Konventionen om biologisk mångfald och dess artikel 8j så kan man därmed börja fundera på huruvida assimilationen har lett till att samerna idag har det som räknas som "traditionella livssätt relevanta för bevarandet och det hållbara nyttjandet av biologisk mångfald".

Naptek inleddes 2006 diskussioner med Sametinget om hur man bäst verkar för ett bevarande och bibehållande av samisk lokal och traditionell kunskap. Gemensamt initierades en utvärdering av genomförd kartläggning pågående forskningen med avsikt att bedöma hur uttömmande den befintliga dokumentationen var? Denna utvärdering gjordes av Per-Mikael Utsi som är same, akademiker och ren-skötare och som sådan således kunde göra en initierad utvärdering utifrån ett inifrånperspektiv. Slutsatserna var mycket av det som har publicerats är upprepningar av

tidigare gjorda skildringar och att materialet är ämnesmässigt snävt och tämligen ytliga vad gäller beskrivningar av själva kunskapen. Man skildrar ofta på ett utifrånperspektiv att man har gjort något men sällan initierat vad gäller vad, hur och varför man har gjort på olika vis.

Tankarna ledde därför till att Sametinget och Naptek gemensamt avsatte medel så att olika samiska gräsrotsorganisationer kunde söka medel för genomförande av pilotprojekt vad gäller dokumentation av samisk traditionell kunskap, dvs deras egna tankar om vad det är som är dåligt dokumenterat eller på annat sätt prioriterat. Detta arbete benämndes *det samiska initiativet*, tanken är att samisk kunskap rörande nyttjandet av markområden och befintliga naturresurser ska dokumenteras och att ett intresse ska väckas för att bibehålla och i den mån det är relevant även nyttja dessa kunskaper. En omgång pilotprojekt är genomförd och under 2009 kommer den andra omgången pilotprojekt att genomföras. Förhoppningen är att detta ska leda till en fördjupad bild av samiskt markutnyttjande och att bilden av det samiska landskapet som det kulturlandskapet faktiskt är tydligare ska kunna lyftas fram. Vi hoppas kunna rapportera om utvecklingen av *det samiska initiativet* och resultaten från pilotprojekten.

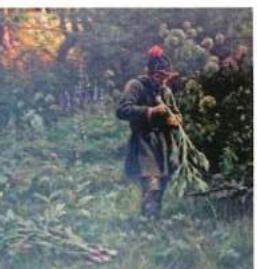
Saltoluokta

NAPTEK Årsrapport 2008

NKFs medlemmar kanske är intresserade av årsrapporten för 2008 från Naptek (NATIONELLT PROGRAM FÖR TRADITIONELL EKOLOGISK KUNSKAP) <http://www.naptek.se/> (*Lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald*).

Naptek instiftades 2006 efter ett regeringsbeslut och är planerat att pågå mellan 2006 och 2011 med uppdrag att initiera processer i samhället att dra nytta av de lärdomar som finns i det folkliga vetandet. Det är bl a ett svar på Sveriges åtaganden inom Konventionen om biologisk mångfald. Mer information finns i vår årsrapport! (<http://www.naptek.se/dokument/Naptek2008arsrapport.pdf>)

Årsrapporten är skriven av Håkan Tunón,
Centrum för biologisk mångfald.
Uppsala 15 mars 2009
Med bidrag från övriga NAPTEK-medarbetare

Nationellt program för lokal och traditionell kunskap relaterad till bevarande och hållbart nyttjande av biologisk mångfald

Centrum för biologisk mångfald

Innehållsförteckning:

- Sammanfattnings 4
- 1. Allmän bakgrund 6
- 2. Programmets organisation 9
 - 2.1. Programrådets sammansättning 9
 - 2.2. Nationell fokalpunkt 10
 - 2.3. Verksam personal inom programmet 10
 - 2.4. Programmets hemsida på Internet 11
 - 3. Verksamhetens inriktning 12
 - 3.1. Kartläggning och dokumentation 13
 - 3.2. Åtgärder för att upprätthålla lokal och traditionell kunskap 15
 - 3.3. Spridning av lokal och traditionell kunskap till olika målgrupper 16
 - 3.4. Stimulera forskning ... 18
- 3.5. Internationellt utbyte 19
- 4. Presentation av olika pågående projekt 21
 - 4.1. Det samiska initiativet 21
 - 4.2. Traditionell kunskap och hembygdsrörelsen 22
 - 4.3. Kunskapsportalen 23
 - 4.4. Pedagogiska projektet 23
 - 4.5. Fäbodbruket och upprätthållande av kunskap 25
 - 4.6. Hållbara bygder och innovativ förvaltning 26
 - 4.7. Traditionell kunskap och biologisk mångfald 27
- 5. Medverkan i seminarier, konferenser och kurser under 2008 31
- 6. Publikationer 33
- 7. Ekonomisk redovisning för 2008 och budget för 2009 35
- 8. Verksamhetsplan för 2009 36

Manuskripter til Lommen

Næste afleveringsfrist: 1/10 2009
Udkommer 2 gange årligt

Lommen er medlemsblad for Nordisk KulturlandskabsForbund. Skriv, tegn, fotografér - så det blir levendel! Helst elektroniske tekster og billeder. Tegninger, fotos og reproduktioner i høj oplosning. Ikke under 1 MB. Og mailes separat som JPEG-filer ved siden af teksten. Nævn fotografens eller tegnerens navn. Og send aldrig andres illustrationer uden ejerens tilladelse. Forbundet vil ikke gøre sig til tyv. Eller spilde penge på eventuelle erstatninger og sagsomkostninger.

Lommen vil have **korte og let læste indlæg**.

Højest 1 helt opslag - ca 4000 - 5000 tegn inklusiv mellemrum. Og illustrationer. Lange og "tunge" artikler er velkomne - på www.N-KF.org, med en kortere version i Lommen - og tydelig henvisning.

Sprog: Alle nordiske. Dog har vi ikke bragt samiske, islandske eller færøske tekster. Endnu.

Betaling: Vi giver ikke honorar, men tager heller ikke betaling for annoncierende indlæg (fx med omtale af kulturlandskabsrelevante virksomheder).

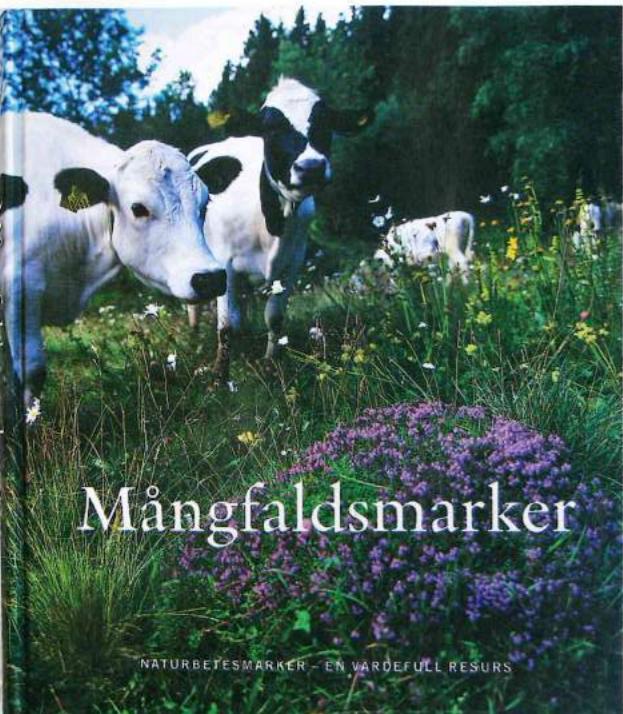
Dialog: Du er velkommen til at se dit bidrag inden trykningen og evt forhandle om ændringer.

Mail indlæg, spørgsmål og forslag til: redlommen@gmail.com

Recension:

Mångfaldsmarker. Naturbetesmarker - En värdefull resurs

Redaktör: Roger Olsson
Förlag: Centrum för Biologisk Mångfald
240 sidor, 220 kr

Bokens omslagsbild: fotograf Tore Hagman

På bokens baksida står följande: En kvadratmeter beteshage kan rymma över 40 olika växtarter. Det är rekord bland svenska naturtyper- och samtidigt en biologisk rike dom i fara. Bara en tiondel av de värdefulla naturbetesmarker som fanns i Sverige för hundra år sedan återstår.

Naturbetesmarkernas skönhet och artrikedom kan bara bevaras om de betas. Det förutsätter i sin tur bärkraftiga jordbruksföretag och en levande landsbyggd.

Rationell betesdrift på många små och spridda betesmarker är en stor utmaning, som kräver att jordbrukets driftsformer utvecklas. Det behövs mer flexibilitet i hävden och mindre av stelbenta EU-regler. Helt öppna marker med kortsnäggat gräs är inte den bästa hävden, i varje fall inte överallt. Forskningsprogrammet HagmarksMistra har studerat naturbetesmarkerna från både jordbrukets och naturvärldens utgångspunkter. Hur kan ekologiskt riktig skötsel kombineras med rationellt jordbruk? Resultaten från forskningsprogrammet, som presenteras i den här boken, visar att möjligheterna finns.

I förordet kan vi läsa att: "Denna bok sammanfattar på ett lättfattligt sätt den viktigaste kunskap som framkommit genom forskningsprogrammet och kan förhoppningsvis utgöra ett värdefullt material för myndigheter, rådgivare och intresserade lantbrukare och allmänhet."

Jag tycker det är en bra bok vars slutsatser snarast bör påverka regelverkerna kring hagmarkerna. Som praktiker under lång tid, har man haft en del av slutsatserna så att säga "på kän", men det är bra att det nu är bevisat och satt på pränt. Mångfald och dynamik i hävden ger resultat.

Boken har underbara bilder och lättydd grafik, samt bra litteraturhänvisning.

Under de 8 år som forskningen pågått har man haft helhetssyn på frågeställningarna, så även nyckelarten Bonden har intresserat forskarna. (Se Ångsdagbok 2001, 16 okt.)

Christer Boethius

Tisdagen den 16 oktober

Forskarvärlden har fått för sig att lyssna på gräsrötter i något de kallar för HagmarksMistra. Därför kom professor Ulrich Nitsch hit med sin bandspelare i dag. Då fick jag för mej att jag tänder min lilla brasa på ängen och serverar the och smörgås. Och där satt vi i det varma höstvädret och språkade om hagmarker.

Som man ropar får man svar, brukar det heta. Jag tror inte helheten läter sig fångas i en kort intervju. Kanske skulle någon forskare stiga ned från pulpeten och bli hagmarksbonde under några år. Det finns det säkert pengar till, lönen är blygsam.

Nåväl, berikad med antioxidanter från björkveden, the i magen och nya upptäckter på tejpen för den trevliga herr Nitsch som egentligen velat bli bonde, åter till forskarvärlden.

Anmeldelse af

"Det Tabte Land - den store fortælling om magten over det danske landskab"

Kjeld Hansen. Gads Forlag 2008. 847 s. 341,00 dkk i Gyldendals net-boghandel (Gyldendal.dk)

Kjeld Hansens dybdeborende og voluminøse bog om den danske landvindings historie er spændende som en kriminalroman - eller en dansk Morten Korch film fra 1950'erne. Her er skurke. Her er helte. Her er de, der ikke turde tage standpunkt. Her er de, der bare tabte slaget. Store godsejere i samarbejde med nazister, medløbende ingeniører, enøjede politikere fra alle fløje. Selv Danmarks Naturfredningsforening kan ikke sige sig fri for en lille, naiv skurkerolle. Heltene er lokale jägere og fiskere, deres organisationer og enkelte naturpoeter, der måtte se sig hånet af overmagten som uforbederlige naive romantikere. De havde ikke set lyset i de nye tiders udviklings- og indtjeningsmuligheder. - Og så er der helten over dem alle: forfatteren Kjeld Hansen, der i bagklogskabens klare lys så alle ulykkerne komme lige fra starten!

Historien om den danske landvinding (hedeopdyrkning, dræning og afvanding samt inddæmning af havområder) fra den spæde start i starten af 1700-tallet til afslutningen af Skjern Å projektet i 1969, er på mange måder dramatisk. Det er historien om alvorsfulde landmænd, der ser en mission i naturens nyttiggørelse, og fremskridtsivrige byfolk, der hellere end gerne vil finansiere overgangen til et mere effektivt landbrug. De fandt sammen med spekulanter og lykkeriddere, politikere med behov for mærkesager i politisk og økonomisk svære tider og ikke mindst med det magtfulde 'Det Danske Hedeselskab', hvis endnu mere magtfulde direktør, Niels Basse havde en udpræget sans for det politiske spil og ikke mindst dobbeltpil. Det er historien om en nyttiggørelse af naturen, der efter loven om landvinding i 1940 blev ført så langt ud, at hverken politiske hensyn, økonomi, jordbrugsfaglig viden eller hensynet til naturen selv til sidst kunne forsvare det. Der gik da heller ikke mere end 4 år fra Skjern Å reguleringen var afsluttet til et af landets første afvandningsprojekter, Toftesø i Lille Vildmose, ved en natlig og meget hemmelig aktion igen blev sat under vand. Det blev den spæde start til genopretning af en lang række tørlagte vådområder, sører og inddæmninger - og til en ny rolle og et nyt forretningsgrundlag for Det Danske Hedeselskab. Spændende som en kriminalroman!

Når jeg har det lidt svært med "Det Tabte Land" er det, fordi forfatteren i betænkelig grad er ensidig og mangler historiesyn. Var det kun grådighed og en religiøst betonet nyttefilosofi, der drev landvindingen frem? Var

enhver landvinding suspekt? Det er næsten det indtryk, man får af bogen. Men omkring 1800 var 2/3 af Jylland dækket af hede, store dele af landet var sterk vandlindende, landbrugets produktivitet var i bund. Med udvikling af landbrugsteknologi og ingeniørkunst blev opdyrkning for alvor muligt. Er det urimeligt, at man i Danmark som i Holland benyttede sig af muligheden? Landbruget var erhvervet med den største beskæftigelse, den største eksport og det erhverv, der satte brødet på bordet - der var ikke andre muligheder! Mange landvindingsprojekter endte som fiaskoer, men mange var også succeser og er i dag vigtige landbrugsområder. Lammefjorden er f.eks. et vigtigt centrum for grøntsager. Det har kun perifer interesse for forfatteren.

Historisk set har mange arealer vekslet mellem natur, ekstensivt landbrugsland og intensiv dyrket mark. Lille Vildmose var frugtbart agerland til begyndelsen af jernalderen, hvor forsumpling og højmosedannelse tog fart. Under mange klitlandskaber ligger frugtbar landbrugsgjord. Men også mange inddigede fjorde og afvandede sører udviklede sig til fremragende kulturlandskaber med græsning, høslet og et rigt dyreliv indtil de til manges beklate igen blev sat under vand.

Vi må naturligvis alle beklage, at landvindingen gik så langt, som den gjorde. Det er forfatterens store fortjeneste at påvise, hvordan det kunne gå så galt. Men han glemmer at spørge hvorfor: Bag alle de ulykkelige beslutninger stod et demokratisk valgt folkestyre. Ganske vist var Det Danske Hedeselskab eminent dygtige til manipulationens håndværk, men der var altså også modinformation! Alligevel valgte politikerne i overensstemmelse med den almindelige folkestemning altså landvindingen - ligesom de senere også valgte at tillade en stigende koncentration og effektivisering af landbrugsdriften. De problemer, vi stadig kæmper med i dansk landbrug og dansk natur.

Søren Espersen

Pumpehus ved Maribo. Foto: Bjørn Petersen

Ängsdagbok 2008

från Skenla hemhage vid Weckla

7 Mars. Natten till den 7 mars var första besöket av vildsvin på ängen, sen hundratals år tillbaka. Trots elstängsel hade ett mindre svin varit inne och bökat. Inga större skador ännu, men ett trendbrott. Om jag inte förstärker stängslet, är nog hela gänget inne och bökar snart. Utanför stängslet syns spår av intensivt bökande. Jag kan inte rå för det, men jag gillar inte vildsvin. (Tips: förbjud all utfodring av vildsvin och öka jaktrycket med hjälp av fällor, dom arbetar då jägaren sover.)

16 Mars. Folk brukar säga att bönder är gnälliga, men då tycker jag folk ska bli bönder. Jag tror det är allmämnäskligt att reagera mot sådant som får konsekvenser för ens försörjning, oavsett om det är vildsvin, politik eller väder.

I dag har jag förstärkt elstängslet vid ängen samt spridit isär komåckorna från i fjol med en naturväxt golfliken klubba, som jag sparat för ändamålet.

20 April. Fagning. Vindstilla, soligt, lagom varmt, där har vi förutsättningarna för de fagare som kommit till ängen. Rolf, Leif, Anna, Monika, Karl-Joel, Eva och jag vårvärdade bland vitsippor och gullvivor. Som vanligt serverades ärtsoppa och kaffe i ladan, som dagen till ära äntligen hade fått sin dörr på plats med handsmidda gångjärn till, smidda av Leif och Åke. Paret som Leif smitt, fick jag redan för 14 år sedan till min 50-årsdag. Då fanns ladan bara i huvudet på en "tossi bonne", men det hindrade inte Leif från att trampa igång sin fältässja, han litade tydliga på mitt prat om att timra en ängslada. Det tog bara lite tid. "Skäggen" (Leif, Rolf o. Christer) satt efter fagningen länge i ladan och pratade färdigt på dagen, en trivsam dag med tjärdoft, för jag hade rostskyddat gångjärnen med trätjära, som Leif rekommenderat. Var dock orolig att doften skulle locka till sig vildsvinen som sägs älska tjärdoft. Elstängsel är bra.

17 Maj. Efter att i veckan som gått ha njutit av all gökärt vars lila matta brett ut sig över ängen till glädje för alla humlor, var jag i dag och gjorde den årligaräkningen av smörbollsblommor. 240 st. blomkorgar och knoppar. Nytt rekord, det gamla var på 161 st. Konstaterade också att ängsskallror kunde i år "höras" redan omkring den 25 juni, senare års "medeltid" är 11 juli.

Foto: Christer Boethius

"ängslie" med överarmsor och i det fina kursväret la dom ner $\frac{1}{4}$ av ängen. Hans Sandberg och Monika Gustafsson från Länstyrelsen, menade på att Leif och jag hade skött oss hyggligt med instruktionerna, så det nog kunde tänkas bli en kurs även nästa år.

Kursdeltagarna fick av mig vispesticka i ek och instruktionsDVD i lieslätter med Peter Vido, (se: www.scytheconnection.com) som dom bör titta på då och då.

Från det ena till det andra, skallrandet från mognande ängsskallror kunde i år "höras" redan omkring den 25 juni, senare års "medeltid" är 11 juli.

5 Juni. En dag som denna, finns det något att berätta från ängen? Jodå, naturen är ju inte statisk, den torka som råder i landet härskar även på ängen. Det gäller för växten att vara liten och snabb i år för att kunna föra sina gener vidare. Efter morgonens promenad kan rapporteras att de första orkidéerna (J.M.n) blommar i dag och man skönjer en blå ton av jungfrulin. Kärrtisteln markerar med sin gängliga skepnad var den finns så jag kan komma med flähackan och så är det dags för det årliga "hundkäxrycket" till helgen. Har via www.adlibris.com skaffat boken Mångfaldsmarker och kan konstatera att det jag lärt mig under 21 års ängsbrukande nu även är vetenskapligt bevisat.

19 Juli. Den 12 juli var här lieslätterkurs i regi av Länstyrelsen, med 20 deltagare och fler anmälda som inte fick plats. Kursdeltagarna fick alla prova på nyslipad

Kom att tänka på, då jag läste Kelvins artikel i Lommen 41 s 20-21, att jag har ju en bild på ett fjärilspar som "dockat" på min vispesticka. Jag tycker det ligger djup symbolik i att fjärilarna passar på att föröka sig på ett verktyg som har betydelse för deras överlevnad. Foto: Bo Gustafsson

Efter det obligatoriska regnet, kunde jag efter 2 vändningar med härvan och 2 dagars makalös torrblåst bärja "kursdeltagarnas" hö. En rejält trampad balvagn full blev resultatet, inte så tokigt med tanke på torkan och lite bristande lieteknik, som från och till gav hög stubb. Men vad var det Linné skrev, "bara snåla bönder lämnar låg stubb". Stubbhöjden har ju betydelse för hur återväxten blir, men med lie är det inte så lätt "ska konstnären veta".

28.7-1.8 for vi till Blika, jag och Åsa, Adam och hans Helen. Efter några fina och intensiva slätterdagar i Svartdal, var det till att skynda sig hem och byta väskan, för den 2 aug. var jag ju som sagt, inbokad på estlandsbåten

10 Augusti. Slättern den 3 aug. kan jag bara referera per hörsägen, eftersom jag befann mig på Nordiska Kulturlandskapsförbundets årsmöte i Estland. Ja så kan det bli ibland då arrangemangen kolliderar. Leif och Jessica som tog över ansvaret meddelar att det kom 20 vuxna och 4 barn, att vädret var bra, men med en regnskur fram på dan. IKAM spelade och sjöng precis som i fjol, fast inomhus i ladan pga. regnet.

Slätterfolket lämnade efter sig ytterligare 2/4 av ängen slagen och gräset ligger fortfarande pga. regnet och väntar på komposten. Enligt vad jag erfarit var förtäringen till belåtenhet, sallad, pankaka och vad det nu var.

Jag har nu 1 hässja, som jag fick upp innan jag åkte och som nu efter allt regn ser bra svart ut, att ta hand om, plus en $\frac{1}{4}$ kvar att slå och 2/4 på slag. Väderberoende det är vad man är.

15 Augusti. Kört slätterölsgräset på skogen och hässjan på logen, utom översta varvet, som inte riktigt tålt 100 mm regn, så det är ju inte säkert att jag fätt in allt hö även om jag hållit mig hemma.

3 September. Efterbete.

6 Sept. Efterbetedet avslutat. Under 3 dygn har 22 kor med kalvar och tjur haft tillgång till ängen för efterbete. De har inte varit på ängen hela tiden, utan har som vanligt kunnat gå fram och åter mellan hagmarkerna och ängen. Resultatet är godkänt. Om det inte varit så mjukt i marken pga. allt regn, hade dom nog kunnat gå kvar 1 dag till.

21 September. Hamlat 2 lindar och tagit bort stam- och rotskott på hamlingsträdene.

Ställt in infoskåpet för vintern i plåtskulet. Åtgången på broschyrer under sommaren har varit liten. Lade sittbänkarna under ladan, så nu hänvisas kaffedrickaren till att stiga in i ladan, där bord och bänkar står kvar sedan slättern. Ladan fungerar nu mest som "klubblokal", höll även ett styrelsemöte för Småbrukarföreningen där 24 aug. och det händer att jag går dit och sträcker ut mig en stund, det blir bara en stund för träbänken är hård.

1 December. Denna disiga och gråtrista dag tog jag flähackan och gick till ängen för att hacka bort sly och tuvor. Fick även upp några "lyftingar" (stenar), som är till besvärs förlien.

Det får allt bli det sista för i år.

Ha de! Christer

Egen handlingsplan for slåttemark er under utarbeidelse i Norge

Av Ellen Svalheim

I disse dager blir det utformet en egen handlingsplan for slåttemark, som et ledd i Direktoratet for Naturforvaltning (DN) sin satsning på handlingsplaner for trua arter og naturtyper i Norge. Dette er en svært gledelig nyhet for arbeidet med å ivareta artsmangfoldet i kulturlandskapet!

Slåttemark er en trua og ofte artsrik naturtype, som omfatter flere vegetasjonstyper og utforminger. Konkret har vi i Norge rester etter slåttemark i utmark, på innmark, som lauveng (med treskikt som ofte er styrt) og som slåttemyr. Arealene med tradisjonell slåttemark er i dag sterkt reduserte, siden den tradisjonelle skjøtselen som frambrakte naturtypen for lengst er ute av dagens landbruk de fleste steder. I dag er de tidligere semi-naturlige engene eller slåttemarkene i stor grad enten gjengrodd eller trivialisert av intensivering og oppgjødsling. Dermed er det bare fragmenter og rester igjen av denne tidligere så meget vanlige og utbredte naturtypen.

Handlingsplanen for slåttemark er den første som lages for en egen naturtype i Norge. De fleste handlingsplanene som har blitt utarbeidet til nå er for uvalgte, trua arter. Handlingsplanen vil ferdigstilles i løpet av våren 2009, og omfatter bl.a. en sammenstilling av kartlagte arealer av slåttemark i Norge. Hovedsakelig er de fleste slåttemarkslokalitetene å finne i Naturbasen (se <http://dnweb12.dirnat.no/nbinnsyn/>).

I planen er det gjort en sammenstilling av arealdata og informasjon om hevden til rundt 1 300 registrerte slåttemarker i Norge fordelt på verdiklassene A- "svært viktige",

B- "viktige" og C- "lokalt viktige" lokaliteter. Videre peker planen på aktuelle tiltak som må iverksettes for å redde naturtypen. Dette innebærer konkrete vurderinger om antall lokaliteter og areal med slåttemark som Norge bør forvalte og skjøtte innen oppsatte tidsperioder.

De norske handlingsplanene er en parallel til de svenska "åtgärdsprogrammer". DN har til nå utarbeidet 19 handlingsplaner i Norge. I løpet av 2009 skal hele 22 nye handlingsplaner utarbeides. Det totale antall handlingsplaner vil da innen utgangen av året komme opp i 39 stykker. De fleste av disse planene er for enkeltarter. Men det vil også komme flere handlingsplaner for naturtyper som kalksjøer, hule eiker og kalk-lindeskog. Det vil også bli utarbeidet egne planer for geografiske områder.

Handlingsplanene er virkemidler for å sikre at trua arter og naturtyper overlever i Norge på lang sikt. Vi har et ansvar for å ta vare på det biologiske mangfoldet, også i internasjonalt perspektiv. I år har det norske Miljøverndepartementet satt av 26,5 millioner kroner til arbeidet med handlingsplaner for truete arter og naturtyper. Dette er en økning på ca. 18 millioner kroner fra i fjor.

Innen kort tid legges handlingsplanen for slåttemark ut til høring på <http://www.dirnat.no/>. Følg med!

ÅRSMÖTESMAT Gravad Makrill och Äggost

Årsmötet 1990: En ljuvlig försommartur i västkustens gränsland.

År 1990 var det Sveriges tur att ordna kulturlandskapsförbundets årsmöte. Länsmuseet i Göteborg- och Bohuslän tog på sig merparten av arrangemanget och stod som värd för mötet. Den här gången gick evenemanget av stapeln under försommaren, i början av juni. Och vädrets makter var ovanlig gynnsamma. Den båtflykt som gjordes i Byfjorden gynnades av en fantastisk försommarvärme. Ny, spädbronska dominerade de fiskejordbruks besökta.

Förutom fiskejordbruken - där fisket var basen - så stod områdets historia som gränsbygd mellan Sverige, Danmark och Norge i centrum för uppmärksamheten. En annan fråga var framtiden för fjordkon. Resultatet av projektet Ödhumla hade lett till att det nu fanns 22 djur av rasen och att den nog var räddad för framtiden. Undrar hur det ser ut nu, nästan 20 år senare?

Trots alla härliga upplevelser av olika slags kulturlandskap, var det nog ett kulturarv av helt annat slag som de flesta deltagare minns. På båtturen medförde en av föredragshållarna, Erling Krogh ett dragspel och en repertoar om två melodier. Här gjorde nu Mats Folkesson sin debut som NKF:s grandiose underhållare. Under flera timmars resa tvingade Mats den arme mannen att gång på gång spela de två melodierna, hela tiden presenterade av Mats under olika titlar och med olika historier knutna till dem. För säkerhets skull såg Mats till att även högtalarsystemen var inkopplat.....

Men annars utgjorde som vanligt maten, där vi bjöds på en rad olika bohusländerna specialiteter, en sann höjdpunkt. Länsmuseet i Uddevalla var en av de allra första institutioner i landet som insåg matens stora kulturhistoriska roll också i miljösammanhang och hade öppnat en landskapsrestaurang i anslutning till museet.

Bland annat bjöds på kabeljo, skaldjur i olika former, gravad makrill och äggost.

Ett sätt att grava makrill är detta:

1 kg makrill, 2 matskedar salt, 2 matskedar socker, knappt två matskedar grovmald vitpeppar, en rejäl knippa dill, grovhackad. Rensa fisken, skölj av den och skär i filéer. Låt den rinna av ordentligt och torka med handduk eller starkt hushållspapper. Rör ihop salt, socker och vitpeppar.

Varva fiskfiléer med kryddblandningen och dillen i en lagom stor skål. Kötsidorna på filéerna skall ligga mot varandra. Lägg överst en tallrik med en tyngd på så att fisk och kryddor pressas samman. Ställ kallt minst ett dygn, gärna två innan den serveras. Bjud gärna på kokt potatis och en god gravlaxsås (söt senap, vinäger, strösocker, matolja, vitpeppar och finklippt dill) till makrillen.

Äggosten är en variant av den festmat på ägg och löpt grädde/mjölk som finns på många håll i Sverige. Gräddmjölk sätts att löpna, antingen genom att man tillsätter löpe eller använder filmjölk och värmer upp. Låt stå tills vasslan och ostmassan helt går att skilja. Tillsätt ägg, varva i en särskild äggostenform ägg-ostmasseblandningen med strösocker. Formen måste ha små hål så att det sista av vasslan kan rinna ut. Låt formen stå kallt så att äggosten stelnar ordentligt. Stjälp sedan upp den på ett fat - kan serveras med spicken skinka på smörgåsbordet eller ännu hellre (och mer vanligt i dag) som efterrätt eller festrätt med någon riktigt god sylt.

PS I den Lommen som gavs ut efter årsmötet finns recept på stekt lom (nr 4 s 9. Eller se nr 2 2005 (= 35) s 8)Kanske något för 25-årsjubileet av NKF:s tillkomst?

Lena Bergils

Den svenska kustbefolkningen i Estland

av Anders Hjemdahl

(a propos NKF:s årsmöde 2008)

Så länge man känner till, långt före vikingatid eller stormaktstid, har svenskar bott på båda sidor om Östersjön i ett gemensamt språk- och kulturområde. Störst till antalet på östra sidan Östersjön har svenskarna genom historien varit i nuvarande Finland, där ännu idag hundratusentals männskor har svenska som modersmål framförallt i Österbotten, Åboland, Åland och i Nyland. Vad som är mindre allmänt känt är att även Estland sedan urminnes tider haft en betydande svensk befolkning. De senaste arkeologiska rönen visar, liksom i svenskfinland, på en obruten bosättning i Estlands svenskbygder åtminstone från förromersk järnålder. Under medeltiden utgjorde svenskarna uppemot 10% av Estlands befolkning.

Svenskbygderna i Estland kallas gemensamt för Aiboland, efter befolkningens namn på sig själva: "Aibofolke" (öbofolket). På estniska används begreppet "rannarootsi", vilket betyder "kustsvensk" - ett mycket passande begrepp för denna kustnära kultur. Denna svenska minoritet bodde framförallt längst kusterna och på öarna i den nordvästra delen av landet, där vidsträckta områden ända fram till 1940-talet hade övervägande svensk befolkning. Här fanns svenska samhällen med svenska skolor, tidningar, föreningar och kyrkor. Modersmålet, ortnamnen och det dagliga umgängesspråket var svenska.

Svenska bosättningsområden i Estland

De områden där de flesta svenskarna i Estland bodde var fram till andra världskrigets slut huvudsakligen Ormsö, Nuckö, Sutlep, Odensholm, Rågöarna, Nargö, Runö, Rickull, Vippal, Korkis och Estlands huvudstad Reval (tidigast Lindanäs, officiellt omdöpt till det mer estniskt klingande Tallinn 1918). Tidigare var bosättningen betydligt mer omfattande, och svenskarna var talrika på många andra håll längst kusterna och på öarna, bland annat på Ösel, Moön, Kynö och Dagö samt längre österut på kusten och öarna fram till Maholmsstranden. Svenskarna i Estland hade en naturlig och nära kontakt över havet med svenskarna på andra håll, framförallt med de svenska språkiga områdena i Finland, särskilt i Nyland och Åboland, men även med Roslagen och Gotland. Männens byggde och sålde segelfartyg och exporterade potatis, fisk och äpplen till Helsingfors, Åbo och Stockholm och många svenska flickor från Estland arbetade som hembiträden i Sverige

och i de vid denna tid övervägande svenska språkiga kuststäderna i Finland.

Eftersom de svenska bygderna i Estland låg utspridda över ett stort geografiskt område, från Runö i söder till Maholm i nordost, skilde sig dialekterna särskilt åt i hög grad. Därför talade många svenskar i Estland vid sidan om de egna östsvenska dialekterna även så kallad "högsvenska" vilken ansågs vara mer passande för officiellt bruk.

Katastrof och massflykt västerut

Tiden kring andra världskriget innebar en katastrof för folket i Aiboland. Först kom den ryska ockupationen av Estland, som innebar skräckvälde, massdeportationer och mord på tusentals oskyldiga männskor över hela landet. Även i svenskbygderna mördades och deporterades missanhärliga männskor, ofta lokala ledare, lärare, hemvärnsmän eller andra statsanställda som de nya kommunistiska makthavarna betraktade som "folkets fiender".

Den ryska ockupationen följdes 1942 av den tyska invasionen av Ryssland och Baltikum, som efter hårdare strider tvingade ut ryssarna ur Estland. Efter det sovjetiska skräckväldet såg många estländare inledningsvis tyskarna som befriare och hoppades att Estland nu skulle återvinna sin självständighet. Detta hopp grusades dock snabbt, då man insåg att tyskarna inte hade plats för ett självständigt Estland i sitt tusenårsrike.

Då krigslyckan vände för tyskarna 1934/44 var den ryska Röda Armén åter på väg mot Estland. Människorna i Estland visste nu sedan den förra ryska ockupationen vad den kommunistiska terrorn innebar. Tiotusentals männskor,

bland dem majoriteten av svenskarna i landet, valde att fly västerut över havet medan möjligheten ännu fanns, ofta i överlastade små båtar under svåra umbäranden. Flykten gick framförallt till Sverige och Finland, men ofta även vidare till den större tryggheten i Kanada eller USA.

Sovjetisk ockupation

Av den svenska minoriteten på uppskattningsvis 10,000 männskor blev endast ungefär 1,000-2,000 personer kvar, många isolerade bland nyinflyttade flyktingar österifrån, ibland som enda svensk i en i övrigt övergiven by. De gamla svenskbygder låg nu till stora delar öde, och de nya invånarna hade sällan några känslor för sin nya omgivning. Ofta drog dessa snart vidare och sökte lyckan på annat håll, med vandalisering och misär i sina spår.

Estlands svenskbygder hamnade nu liksom det övriga Baltikum och östra Europa under Stalins skräckvälde. Kusterna och öarna, svenskarnas hembygder, gjordes till skyddzoner och förklarades vara förbjudna områden. Jordbruks- och fisket kollektiviseras efter sovjetisk modell och kolchoßsystemet infördes. Svenskar sågs som en särskilt opålitlig grupp och många antog därför en estnisk identitet och bytte språk för att inte dra uppmarksamhet till sig. De flesta husen och kvarnarna i de svenska byarna brändes ned, revs eller sågades upp till ved. Djuren slaktades för köttets skull, åkrarna växte igen, båtarna sågades upp och stränderna blev förbjudna att beträda.

Längs hela kusten byggdes övervakningsstationer och vakttorn, på nätterna svepte starka strålkastare över havet och stränderna patrullerades av beväpnad militär. Estland och svenskbygderna var fångade bakom järnridån i en hopplöshet, ett förtryck och ett förfall som många antog skulle vara för evigt.

Återvunnen frihet och nya möjligheter

1991 skedde till sist det under knappt någon vågat hoppas på: Sovjetunionen kollapsade och Estland blev åter en självständig stat efter nära ett halvt sekel ockupation. 1994 lämnade de sista ryska trupperna Estland. Det

fanns nu åter möjlighet att i frihet besöka Estland och de gamla svenskbygderna.

För många var det en blandad upplevelse att äntligen få återse sin hembygd - landskapet var ofta förändrat till oigenkännlighet, de karga bygderna var igenväxta, hela byar var försvunna, av familjehemmet återstod i många fall bara grunden.

Men kontakten med hembygden började snabbt återknutas. Många i exilen återfick sin mark, helt eller delvis, och de kvarvarande svenskarna började tillsammans med sina återvändande anförvanter allt mer engagera sig för sin identitet, sitt språk och sin hembygd. Kulturföreningar startades, museer öppnades, kyrkor restaurerades och svenska språklig undervisning kunde åter bedrivas.

Trots ett halvsekels ockupation, förtryck och förstörelse är det fortfarande lätt att känna igen sig i Estlands svenskbygder som nordbo, särskilt som svensk från Sverige eller Finland. Svenska talas eller förstas av många männskor i dessa trakter, och spåren av den svenska kulturen och historien är märkbara på många sätt.

Paradoxalt nog har den stränga sovjetiska behandlingen av svenskbygderna som s k spärrzoner lett till att naturskönheten här på många håll är ovanligt stor. Några industrier har aldrig etablerats här, inte heller finns det några större städer, däremot milsvida skogar, långa orörda sandstränder, ren luft och klart vatten.

Många svenskständer i exilen har byggt sommarhus på de återbördade markerna, och under sommarhalvåret rör sig många svenskar i bygderna, särskilt i nuvarande Nuckö kommun (som är officiellt tvåspråkig) och på Ormsö. Aktiva hembygdsföreningar finns numera i de flesta bygderna, svenska kyrkan i Reval är restaurerad och har en aktiv församling, och ett kustsvenskt museum finns i Hapsal med bland annat båtbyggeri.

Även om de gamla svenskbygderna knappast kommer att kunna återbördas till att bli en levande svenska språklig bygd, är de vackra, fascinerande och lärrika trakter, väl värd att uppmärksammas, besökas och dra lärdom av.

Sällan är historien mer levande än här.

Fiskare från Odensholm. Fotograf okänd. 1930-talet; hamnen i Reval.

Läs mer på

www.denandrastrand.se - Du kan själv göra en upptäcktsresa genom svenskbygderna med tusentals bilder, interaktiva kartor, se filmer, läsa berättelser, reportage, fakta och historia eller lyssna på berättelser med estlandssvenska dialekter.

En nyproducerad karta med samtliga kända svenska ortnamn från Estlands kuster finns att beställa från Den Andra Stranden www.denandrastrand.se/kartan.html

